

Något om faderns ställning i svensk rätt

I. Inledning

Tidigt på morgonen söndagen den 3 juli 1994 lämnade jag Cardiff, Wales, med tåg mot London efter att ha deltagit i den av The International Society of Family Law där anordnade 8:e världskonferensen "Families Across Frontiers" vid vilken också presidentbyte ägde rum i nämnda association. Den president som avgick, och som blev föremål och – inte blott på grund av sitt uppdrag som president utan även på grund av sina mångåriga insatser i övrigt för sammanslutningen ifråga – synnerligen välmotiverade hyllningar, var ingen mindre än föremålet för denna festskrift, kollegan och vännen Anders Agell.

När jag nu satt där på tåget, fann jag det lämpligt att börja fundera på ämne för min festskriftsuppsats. Sedan jag hunnit överväga och också förkasta en del olika alternativ, fick jag av en medpassagerare överta några delar av den högst omfångsrika The Sunday Times, vari på huvuddelens första sida ställdes frågan "What are fathers for in the 1990s?" hänvisande till en lång bilageartikel med rubriken "In the name of the father". I denna, i vilken på ett både mycket underhållande och tankeväckande sätt faderns roll i det nuvarande brittiska samhället diskuterades, konstaterades bl.a. följande:

Fatherhood is a black hole. The collapsing star at its centre is invisible, crushed to dwarflike proportions, its existence apparent only in the perplexing agitation around its once awesome mass. Chips off the old block, unable to escape the parent body's gravitational pull, float aimlessly in new clusters, or crash into each other, or self-destruct. Observers have excitedly focused powerful telescopes on this debris in the hope of finding answers which lie deeply buried in their own folk wisdom.

The alarming effects on children of a father's absence have provided a rich field of research and political mischief. Sociologist, politicians and the media have pounced on findings that such children tend to be more prone to crime, die earlier, have more illness, do less well at school, enjoy lower nutrition, comfort and conviviality, suffer more unemployment and eventually repeat the cycle of unstable parenting from which they sprang.

... It is (the fathers) absence which excites interest, not his presence. Paradoxically, as he recedes in the blur of peripheral vision, he assumes greater importance and an enhanced mythic status.

He is, after all, a doomed species. In the short term, he is earmarked to join the ranks of the divorced. The statistics are inscribed on his puzzled brow. He now knows that 40 % of married men are divorced by their spouse, that 90 % of divorces are initiated by women and that he has only a one in 10 chance of winning custody of his children. He will be tempted to string himself up when the Child Support Agency gets him in its range.

For the first time in human history, natural fatherhood can be dispensed with. Infertile women can now visit one of the 167 licensed in vitro fertilisation (IVF) clinics in Britain or, if they are so minded, fertilise themselves with a cup of sperm supplied by a helpful donor and a turkey baster purchased at Woolworth's.

The day has already dawned when he has to categorize himself as the genetic father (the sperm donor), the biological father (the father who implanted the fertilising sperm), the legal father (who in some countries is the sperm donor) or the social father (whom the child regards as a father figure). Such groups may already be meeting for a post-natal cup of tea.

His masculinity is mocked. The qualities of aggression and competitiveness which served society well for 99,9 % of man's tenancy on earth are reviled as neither conducive to family life nor appropriate to pass on to his sons. His hunting ground, the workplace, has been colonised by a new breed of women who by 2001 will represent 55 % of the workforce. As his role as provider becomes diluted, working women increasingly reject and even expel him from the home. The hunter has become the hunted..."

Artikeln ifråga gav mig uppslaget till denna undersökning av frågan om faderns ställning i svensk rätt.¹ Uppsatsen är så disponerad att jag först som en bakgrund till undersökningen söker säga något om den förändrade fadersrollen (II). Därefter undersöker jag frågan om faderns ställning när det gäller några av de olika frågor som skulle kunna tänkas behandlas i en sådan undersökning, nämligen reproduktionen (därvid jag främst uppehåller mig vid abortfrågan) (III), fastställande av faderskap (IV), adoption (V), namn (VI) samt vårdnad och umgänge (VII).

II. Den förändrade fadersrollen

1. Den patriarkaliska fadersrollen, vilken här inte torde behöva närmare beskrivas, fick, har det sagts, sin dödsstöt i det samhälle där familjen inte längre anses böra uppfattas som en försörjningsinstitution utan där i stället varje vuxen part anses böra ta ekonomiskt ansvar för sig själv.² – En ny fadersroll kan emellertid sägas ha så sakteliga börjat utvecklas.³ Då samhällets politik rörande barn i slutet av 1940-talet började betecknas som "familjepolitik" (senare som "barn- och familjepolitik") – i stället för som tidigare "befolkningspolitik" och ännu längre tillbaks "moderskapspolitik" – har detta ansetts som ett uttryck för att även fadern alltmera börjat betraktas som delaktig i omsorgen om och vården av barnen.⁴ När det gäller vården av småbarn förutsattes ändå inom familjepolitiken under lång tid moderns ensamansvar här för. Sedan tillkomsten av 1973 års föräldraförsäkring har det dock varit möjligt icke blott för modern utan även för fadern att erhålla betald

¹ Frågan om faderns rättsställning har tidigare behandlats i utländsk doktrin. Se särskilt Marie-Therese Meulders-Klein, *The Position of the Father in European Legislation*, *International Journal of Law and the Family*, Vol. 4, Nr 2, Augusti 1990, s.131ff. Se också Deech, Ruth, *The Rights of Fathers: Social and Biological Concepts of Parenthood* (i Eekelaar, J. & Sarcevic, P., eds., *Parenthood in Modern Society. Legal and Social Issues for the Twenty-first Century*, 1993, s. 19 ff.)

² Uddenberg, N., *Den urholkade fadern. En bok om män och fortplantning*, 1982, s. 37.

³ Se om det moderna faderskapet Hyvönen, U., *Om barns fadersbild*, Ak. avh., 1993.

⁴ Ohlander, A.-S., *Den historiska konflikten mellan produktion och reproduktion* (i Agell, A., Arve-Parés, B. & Björnberg, U., red., *En antologi från ett forskarseminarium*, Socialvetenskapliga forskningsrådet, 1993, s. 27 f.).

ledighet för vård av barn. Utvecklingen när det gäller fäders utnyttjande av föräldraledighet har dock gått långsamt.⁵ Hur läget ser ut idag när det gäller denna och andra frågor av betydelse för dagens fadersroll ger vissa av SCB ganska nyligen presenterade uppgifter besked om.

2. Båda ett barns föräldrar är numera oftast förvärvsarbetande. Sålunda hade enligt 1991 års arbetskraftsundersökning 1,1 miljoner barn en mor och 1,4 miljoner barn en far, som var i arbete en genomsnittlig vecka år 1991.⁶ Fäderna till 80 % av de barn, som har samboende föräldrar var detta år i arbete.

Den lagliga möjligheten till långledighet från arbete för vård av barn utnyttjas icke oväntat fortfarande främst av mödrarna. Enligt 1991 års arbetskraftsundersökning togs detta år 182 000 barn om hand av en föräldraledig samboende mor men endast 10 000 barn av en föräldraledig samboende far. 7 000 barn togs om hand av en föräldraledig ensamstående mor. Ensamstående fäder tog inte ledigt några längre perioder för vård av barn. Om man inräknar även korta ledigheter för vård av barn hade under en genomsnittlig vecka 1991 22 000 barn en föräldraledig far och 209 000 barn en föräldraledig mor. Då ensamstående fäder är frånvarande från sitt arbete så är, enligt SCB:s undersökning, skälet här till mycket sällan vård av barn.

När det gäller barn födda 1989 utnyttjades föräldraledigheten i drygt hälften av fallen endast av modern.⁷ 92 % av de tillgängliga "föräldralediga dagarna" utnyttjades av mödrarna och endast 8 % av fäderna. Det är vanligare bland sambor än bland gifta att fadern utnyttjar för-

⁵ Vanligt anförda orsaker här till är uppfattningen om att det ur familjeekonomisk synpunkt i allmänhet är sämre om fadern utnyttjar föräldraledigheten än om modern gör detta, att en föräldraledig fader riskerar att drabbas av omgivningens, i första hand arbetskamraters och arbetsgivares, ogillande vilket i sistnämnda fall antas kunna inverka negativt på karriärmöjligheterna samt att många mödrar haft svårt att s.a.s. ge upp sitt revir när det gäller skötsel av hem och barn.

⁶ Se den av SCB utg., Föräldrars förvärvsliv och barns livsvillkor, Demografiska rapporter 1993:1, s. 28. – Läsaren bör givetvis vara medveten om att förhållandena kan vara något annorlunda idag bl.a. på grund av den långa lågkonjunkturen med ty åtföljande arbetslöshet.

⁷ Se SCB utg., Att klara av ... arbete-barn-familj, Demografiska rapporter 1994:1, s. 40f.

äldraledigheten. De gifta fäderna utnyttjar dock flera föräldralediga dagar än de samboende fäderna.

Enligt SCB:s attitydundersökning Familj och Arbete anser drygt 40 % av kvinnorna och 1/3 av männen att idealet för småbarnsfamiljer (familjer med barn under sju år) är att båda föräldrarna arbetar deltid samt har ett delat ansvar för hem och barn.⁸ I praktiken är det dock endast 5 % av dagens småbarnsfamiljer som har det så ordnat. Det vanligaste bland sådana familjer (55 % av gifta/samboende med barn under sju år) idag är i stället, att ena föräldern (normalt fadern) arbetar heltid och den andra föräldern (dvs. normalt modern) deltid. Svaren i nämnda attitydundersökning tyder dock alltså bl.a. på, att det finns ett önskemål bland fäderna att få möjlighet att ägna mera tid åt hem och barn. Att ena föräldern arbetar heltid och den andra deltid ansåg ca 30 % av såväl kvinnor som män vara det ideala. Då det gäller förhållandena i praktiken vid undersökningstillfället kan konstateras, att den näst vanligaste alternativet var att båda föräldrarna arbetade heltid. I attitydundersökningen föredrog dock endast ca 10 % av såväl män som kvinnor (något fler män än kvinnor) denna ordning. Den traditionella försörjningsmodellen med förvärvsarbetande fader och hemarbetande moder förordades av 17 % av männen och kvinnorna i attitydundersökningen. Inställningen till det vid undersökningstillfället i den allmänna debatten omdiskuterade förslaget om en kvotering av föräldraledigheten, dvs. att minst en månad av ledigheten skulle vara förbehållen fadern ("pappamånaden"), studerades också och gav till resultat att 42 % av kvinnorna och 37 % av männen var positivt medan 55 % av kvinnorna och 60 % av männen var negativt inställda till förslaget. (Övriga tillfrågade ansåg sig ej kunna ta ställning i frågan.)⁹

⁸ Se vid not 7 a.a. s. 12 ff.

⁹ Riksdagen beslöt under våren 1994 att föräldrapenningen skall sänkas från 90 till 80 % av den sjukpenninggrundande inkomsten vad gäller tio av föräldraförsäkringens tolv månader. För resterande två månader, av vilka den ena genom riksdagens beslut reserverats för modern och den andra för pappan ("pappamånaden") skall dock ersättningen även fortsättningsvis utgöra 90 % av nämnda inkomst. Lagändringen träder i kraft den 1 januari 1995 och gäller efter detta datum födda barn. Prop. 1993/94:147 och socialförsäkringsutskottets bet. 1993/94:15.

3. Även om någon jämställdhet mellan könen då det gäller ansvaret för vården av barn och hem inte ännu föreligger så kan väl de nu presenterade uppgifterna ändå sägas visa, att en ny fadersroll är på väg att utvecklas; det är alltså fråga om en fader, som inte blott har att nöja sig med att fatta viktigare beslut rörande barnen, att försörja dessa eller att tjäna som en förebild utan om en far, som tar aktiv del i den nödvändiga dagliga omsorgen om och vården av barnen. Man kan också uttrycka det så, att mannen ”*har i stor utsträckning blivit far till barnen på samma sätt som kvinnan är mor*”.¹⁰ (Kurs. här.) Resultaten av den här aktuella attitydundersökningen pekar också hän mot att allt fler föräldrar uppfattar denna fadersfigur som den ideala.¹¹ Det är mot denna bakgrund vi nu skall se litet på den svenska faderns rättsställning på de inledningsvis nämnda utvalda områdena.

III. Reproduktionen

1. Under denna rubrik är avsikten främst att se något på frågan om faderns ställning vid *abort*. Inledningsvis tar jag mig dock friheten att säga något om faderns roll då det gäller *reproduktionen* som sådan, även om denna fråga icke är av direkt rättsligt intresse. Avslutningsvis tas också upp frågan om samtycke till *användning av vävnad från aborterade foster för medicinska ändamål*.

2. Långt tillbaka i tiden ansågs *reproduktionen* eller barnalstrandet vara en plikt, som gift kvinna hade gentemot sin äkta man, vilken för övrigt kunde förskjuta hustrun, om hon visade sig vara ofruktbar och som kunde förkasta barnet, t.ex. genom utsättning, om han inte ville acceptera detta. Avgörandet av om och när kvinnan skulle bli befruktad låg också i mannens händer genom att tillgängliga preventivmetoder förutsatte manligt användande. Det var alltså mannen, som hade kontrollen över fortplantningen eller kvinnans fruktsamhet. Efterhand började så kvinnliga preventivmedel att utvecklas vilket naturligen minskade mannens och i samma mån ökade kvinnans kontroll över fortplant-

¹⁰ Ohlander a.a. s. 30.

¹¹ Det är också en uppfattning som lagstiftaren låter komma till uttryck bl.a. i Äktenskapsbalkens 1:2 där det sägs att makar ”skall gemensamt vårda hem och barn och i samråd verka för familjens bästa”.

ningen. Genom introducerandet under mitten av 1960-talet av de högeffektiva, samlagsoberoende, preventivmedlen spiral och p-piller för kvinnor har kontrollen över reproduktionen övergått till kvinnan.¹² Hon kan ju därigenom själv bestämma om och när hon skall bli havande; mannen har inte ens möjlighet att kontrollera om kvinnan använder skyddsmedel eller ej. Detta innebär i realiteten bl.a., att en kvinna kan s.a.s. göra en man till far utan dennes samtycke eller vetenskap.¹³

3. Vad gäller då om mannens/faderns ställning när fråga är om *avbrytande av havandeskapet* genom *abort*?¹⁴ Enligt 1938 års lag om avbrytande av havandeskap, som medgav abort endast under vissa bestämda villkor (abortindikationer), gällde (5 §, st. 1) att innan prövning ägde rum huruvida havandeskapet skulle få avbrytas eller ej, så borde, när skäl härför förelåg, tillfälle till yttrande beredas bl.a. det väntade barnets far och detta även utan kvinnans medgivande.¹⁵

1965 års abortkommittés förslag till ny abortlag byggde på principen om kvinnans självbestämmanderätt ifråga om abortbeslutet. Något hö-

¹² Genom sterilisering, som nu regleras genom 1975 års steriliseringslag, är det möjligt för vissa män att s.a.s. återta kontrollen över reproduktionen. Den pågående forskningen när det gäller utvecklandet av manliga p-piller eller andra slags högeffektiva preventivmedel för män kan givetvis tänkas komma att medföra ett mera generellt återtagande av reproduktionskontrollen från männens sida. Jfr Uddenberg a.a. s. 33 och s. 74 f.

¹³ I utländsk doktrin har diskuterats frågan om en man som genom vilseledande uppgifter av kvinnan angående hennes användande av preventivmedel mot sin vilja blivit far skulle kunna med någon framgång förneka faderskapet eller eventuellt göra gällande någon form av skadeståndsanspråk. Se Shifman, P., *Involuntary Parenthood: Misrepresentation as to the Use of Contraceptives*, *International Journal of Law and the Family*, Vol. 4, Nr 3, December 1990, s. 279 ff.

¹⁴ Om abortlagstiftningens historia se bl.a. Sexualupplysning och reproduktiv hälsa i Sverige under 1900-talet. Bet. av Svenska Nationalkommittén för FN:s konferens om Befolkning och utveckling, SOU 1994:37, s. 20 ff.

¹⁵ Enligt 1965 års abortkommitté (SOU 1971:58) var tillämpningen i praxis av regeln i 1938 års abortlag om hörande av annan än kvinnan själv skiftande. Allmänt tillämpades dock den principen att kurator sökte kontakt med utomstående endast om kvinnan samtyckte därtill. Kommittén tillade, att det dock torde förekomma, att mannen samt föräldrarna till unga kvinnor kontaktades även mot kvinnans vilja. Se prop. 1974:70 med förslag till abortlag, s. 80.

rande av mannen i abortfrågan förutsattes inte.¹⁶ I propositionen, dvs. till den fortfarande gällande 1974 års abortlag, förklarade dock departementschefen, att det inte kunde "bestridas att det många gånger kan vara värdefullt att även andra än kvinnan hörs i ett abortärende, eftersom man härigenom kan få en fylligare och mera nyanserad bild av kvinnan och hennes situation". Enligt departementschefens mening borde "det därför normalt ingå som ett led i ett abortärende att man med kvinnan tar upp frågan huruvida fadern till det väntade barnet och, när kvinnan är omyndig, hennes föräldrar/(vårdnadshavare, förmyndare) bör kontaktas i ärendet. Ställer sig kvinnan därvid positiv till en sådan kontakt kan det i vart fall vid abort efter 12:e veckan finnas skäl ge dessa personer tillfälle att yttra sig, om det kan ske utan tidsutdräkt och andra olägenheter av betydelse". Departementschefen delade "emellertid kommitténs uppfattning att det inte bör förekomma att någon hörs i ett abortärende utan att kvinnan har lämnat sitt medgivande till det. En sådan ordning [var] enligt [hans] mening nödvändig bl.a. av sekretesskäl. Den kvinna som vänder sig till läkare med anledning av inträffad graviditet skall kunna lita på att uppgifter om hennes situation inte förs vidare utan hennes samtycke. En annan ståndpunkt skulle enligt [departementschefens] mening kunna medföra risk för att kvinnan väljer att utföra aborten på illegal väg för att därigenom slippa de olägenheter, som hon finner vara förenade med att andra personer måste höras under det abortförfarande som samhället ställer till hennes förfogande. En utveckling i sådan riktning måste ovillkorligen förhindras."¹⁷

Vid riksdagsbehandlingen av propositionen hade socialutskottet bl.a. att ta ställning till en motion vari det yrkades att fadern till det väntade barnet skulle höras i abortärendet, såvida inte särskilda skäl talade

¹⁶ Kommittén var dock inte enig på denna punkt. En reservant menade sålunda, att mannens uppfattning skulle inhämtas, såvida inte särskilda skäl talade däremot. Enligt reservantens uppfattning borde detta vara självklart när fråga var om gifta eller eljest närstående. Vid remissbehandlingen av abortkommitténs förslag ifrågasatte också några av remissinstanserna, om inte mannen eller det väntade barnets far borde beredas tillfälle att ge uttryck åt sin inställning i abortärendet. Se Abortfrågan. Remissyttranden över 1965 års abortkommittés betänkande Rätten till abort (SOU 1971:58), SOU 1972:39.

¹⁷ Prop.1974:70 med förslag till abortlag, s. 80 f.

häremot.¹⁸ Socialutskottet, som avstyrkte motionen, menade dock att departementschefens ställningstagande i propositionen beträffande denna fråga var välgrundat. ”Det bör också beaktas”, förklarade utskottet, ”att för att en lagstadgad rätt för det väntade barnets fader eller kvinnans vårdnadshavare att yttra sig skall bli meningsfull ett visst hänsynstagande måste inrymmas till de skäl för eller mot abortingreppet som dessa anför. Vad gäller aborter före utgången av 18:e veckan står emellertid en sådan ordning i strid med den i det föregående av utskottet biträdda grundtanken om kvinnans principiella rätt att själv avgöra om hon önskar abort eller ej”.¹⁹

Enligt direktiven för 1980 års abortkommitté, som bl.a. hade undersöka vad den genom 1974 års abortlag införda fria aborträtten inneburit för kvinnor som övervägt och eventuellt fått abort genomförd, borde ”även mannens roll i abortsituationen särskilt uppmärksammas”.²⁰ Kommitténs betänkande utmynnade bl.a. i förslag om ett förstärkt psykosocialt stöd till alla berörda i samband med abort, dvs. även det väntade barnets far.²¹ Det bör tilläggas, att det enligt direktiven inte var aktuellt med någon ändring av abortlagens princip om kvinnans självbestämmanderätt.²²

I kommitténs betänkande redovisas bl.a. resultaten av olika undersökningar bland abortsökande rörande frågan om mannens delaktighet i abortbeslutet.²³ Sålunda visade t.ex. en enkätundersökning bland ca 460 kvinnor i abortsituation att i 51 % av fallen hade kvinnan och mannen fattat beslut tillsammans, i 21 % av fallen hade kvinnorna fattat beslutet själva efter att ha talat med mannen och i 21 % av fallen hade kvinnorna ensamma beslutat i abortfrågan. I 7 % av fallen hade

¹⁸ Mot. nr 1974:1729.

¹⁹ Socialutskottets bet. SoU 1974:21, s. 34.

²⁰ Se Familjeplanering och abort. Erfarenheter av ny lagstiftning. Bet. av 1980 års abortkommitté, SOU 1983:31, s. 21.

²¹ SOU 1983:31, s. 17.

²² Se SOU 1983:31, s. 34.

²³ Det kan i detta sammanhang nämnas, att enligt socialstyrelsens i januari 1989 utkomna allmänna råd i fråga om tillämpningen av abortlagen (SOSFS 1989:6) bör kvinnan erbjudas att ta med mannen i det abortrådgivande samtalet. Jfr Den gravida kvinnan och fostret – Två individer. Om fosterdiagnostik. Om sena aborter, SOU 1989:51, s. 67.

kvinnorna fattat beslut om abort mot det väntade barnets fars vilja. I en annan undersökning, omfattande intervjuer med 100 kvinnor, framkom bl.a. att hälften av kvinnorna ansåg, att abortbeslutet varit helt och hållet deras eget samt att 12 % av männen varit negativa till aborten.

Riksdagen har under det senaste decenniet haft att ta ställning till åtskilliga motioner angående abortlagstiftningen. I några, av socialutskottet avstyrkta, motioner har tagits upp den här aktuella frågan om mannens ställning i abortsammanhang.²⁴ Betydligt fler motioner har dock gällt frågan om konflikten mellan kvinnans fria aborträtt och fostrets rättsskydd, en fråga som blivit särskilt aktuell och problematisk genom den fosterdiagnostiska utvecklingen. Man torde inte helt kunna utesluta en utveckling där resultaten av fosterdiagnostiska undersökningar utvisande från det normala större eller mindre avvikelser hos fostret eller att detta inte har av kvinnan eller av föräldraparet önskade egenskaper, t.ex. "rätt" kön, kommer att efterhand få allt större betydelse i praktiken vid beslut om abort.²⁵

Frågan om fosterdiagnostik och fri aborträtt har för några år sedan behandlats av utredningen om det ofödda barnet.²⁶ Utredningen, i vars direktiv det *inte* ingick att diskutera den fria aborträtten, intager den ståndpunkten att man inte längre kan betrakta modern och det väntade barnet som *en* individ utan som *två* självständiga individer, båda med anspråk på rättsordningens skydd.²⁷ Svårigheten att förena denna nya syn på fostret med den fria aborträtten söker utredningen lösa bl.a.

²⁴ Se t.ex. mot. nr 1992/93: So418 och socialutskottets bet. SoU 1993/94:2, s. 18 ff.

²⁵ Vanliga abortorsaker är annars numera, att kvinnan inte anser sig kunna eller orka att vid det aktuella tillfället ta emot barnet, att hon anser sig sakna praktiska och/eller ekonomiska möjligheter att klara av barnet, att hon anser sig vara för ung eller för gammal, att barnet kommer olämpligt med hänsyn till hennes yrkeskarriär, att barnet är frukten av en gift kvinnas otrohet eller att relationen till det väntade barnets far är problematisk. Jfr härtill SOU 1989:51, s. 62. Jfr också i not 26 nedan.

²⁶ Resultatet av utredningens arbete redovisas i dess slutbetänkande Den gravida kvinnan och fostret – Två individer. Om fosterdiagnostik. Om sena aborter, SOU 1989:51. Detta har remissbehandlats men någon proposition i frågan har i skrivande stund ännu ej framlagts.

²⁷ Samma ståndpunkt intog utredningen i det tidigare betänkandet Skydd för det väntade barnet. Åtgärder mot missbruk m.m. under graviditet, SOU 1987:11.

genom att förklara, att om kvinnan befinner sig i en pressad situation och saknar den psykiska beredskapen att föda barnet "(h)umanitära skäl talar för att hennes intresse i dessa fall av att få abortera fostret skall få väga tyngre än det i och för sig berättigade intresset hos det spिरande människolivet av att få fortsätta att utvecklas till människa".²⁸

Det faller utom ramen för denna uppsats att ta upp en diskussion av frågan om hållbarheten i detta utredningens resonemang. Den tanken förefaller väl dock inte alldeles orimlig att ett allvarligt menat erkännande av fostrets rättsskydd fick som en naturlig konsekvens att visst avseende i ett abortärende måste fästas vid de *skäl* som ligger bakom en havande kvinnas önskemål om abort. Med en sådan ordning – som givetvis skulle innebära en inskränkning i den nuvarande fria aborträtten – borde då också kunna följa, att mannen fick en starkare ställning i abortärendet än han har idag, i varje fall såtillvida att han medgavs rätt att höras i ärendet oavsett kvinnans inställning härtill. Man kan ju inte bortse från det förhållandet att parterna kan ha olika synpunkter i abortfrågan.²⁹ ("Mannens svaga position blir kanske extra tydlig i de fall då han skulle vilja ha barnet, men kvinnan väljer att göra abort" har det sagts.)³⁰ (Partsförhållandena i exemplet kan givetvis lika väl tänkas vara omvända.) Alldeles orimlig synes tanken inte vara – om man menar att fostret bör betraktas som en självständig individ och inte endast som en del av kvinnans kropp – att i fall där en intressekonflikt mellan fostrets rätt att födas och moderns rätt till abort föreligger betrakta det väntade barnets far som en möjlig företrädare för fostret i abortärendet.³¹ Enligt utredningens mening är det dock t.o.m. i frågan om vem som är berättigad att informeras

²⁸ SOU 1989:51, s. 78.

²⁹ Läser man det aktuella betänkandet (SOU 1989:51) kan man dock möjligen få en annan uppfattning i denna fråga. När där i motivtexten inte endast talas om "kvinnan" då det gäller frågor om abort och fosterdiagnostik, talas det nämligen genomgående om "kvinnan/föräldrarna" (alt. "kvinnan/föräldraparet") eller endast om "föräldrarna". Någon ändring i förhållande till gällande rätt föreslås dock inte i fråga om abortlagstiftningen utan i utredningens lagtextförslag talas det alltså endast om "kvinnan".

³⁰ Uddenberg a.a. s. 31.

³¹ Rättsligt sett kan dock mannen ej anses som far förrän barnet fötts, om modern var gift, eller förrän faderskapet i särskild ordning fastställts, om modern var ogift vid barnets födelse.

om resultaten av fosterdiagnostiska undersökningar modern som ”är den enda som i denna situation kan företräda den ofödde”.³² (Kurs. här.). Oavsett vad man anser om detta påstående så måste dock medges att en representationsrätt även för mannen är i praktiken av rätt ringa värde, eftersom kvinnan ensam har beslutanderätten i frågan om huruvida abort skall ske eller ej.

Av intresse för den berörda frågan är ett avgörande av Europakommissionen år 1980 (13/5), nämligen i fallet *X v. United Kingdom* (8416/78). I detta fall gjorde klaganden, en engelsk äkta man, gällande dels å det ofödda barnets vägnar att artikel 2 i Europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna om rätten till liv kränkts, dels å egna vägnar att artikel 8 i samma konvention om rätten till familjeliv kränkts, eftersom hans hustru mot hans vilja medgivit abort. Kommissionen fann dock att ordet ”person” i artikel 2 inte avsåg den som ej ännu var född samt att i abortfall måste den äkta mannens och potentiella faderns rätt till familjeliv stå tillbaka för kvinnans/moderns rätt, varför kommissionen avvisade klagomålen.³³

Frågan om en begränsning av den fria aborträtten har under senare år diskuterats vid olika tillfällen i riksdagen. Den diskussionen ger inte anledning att tro, att principen om den fria aborträtten skulle vara på väg att överges.³⁴ Detta torde man sålunda ha att utgå ifrån, om

³² SOU 1989:51 s. 101 f. – Enligt utredningen bör kvinnan erhålla information om själva möjligheten att genomföra fosterdiagnostiska undersökningar, om syftet med dessa samt om deras tillförlitlighet och begränsningar och annan liknande information. ”Någon skyldighet att informera mannen eller kräva dennes samtycke till fosterdiagnostik föreligger inte”, förklarar dock utredningen. ”Mannen har emellertid – särskilt om de blivande föräldrarna lever i ett familjeförhållande – en betydelsefull roll i sammanhanget. Enligt vår uppfattning bör alltså också denne så långt möjligt informeras om fosterdiagnostiken på samma sätt som kvinnan”. SOU 1989:51, s. 91.

³³ Jfr Meulders-Klein a.a. s. 134 f.

³⁴ Se t.ex. socialutskottets bet. SoU 1987/88:2 och 1993/94:2. – Enligt en artikel i Svenska Dagbladet (SvD) den 23 april 1994 visade en s.k. Sifo-undersökning, att endast 6 % av de tillfrågade ansåg, att abort bör tillåtas utan begränsningar. Enligt en artikel i samma tidning den 25 maj 1992 ville dock, enligt en av opinionsinstitutet IMU-Testologen utförd undersökning, 80 % av de tillfrågade behålla nuvarande abortlag och endast 14 % önskade att abort skulle vara förbjuden utom i vissa speciella situationer. Denna undersökning visade också, att stödet för den fria aborten var något större i det socialistiska än i det borgerliga blocket.

man önskar söka lägga fram ett realistiskt förslag om stärkande av den potentiella faderns ställning i abortärenden. Ett sådant förslag är enligt min mening att det väntade barnets far som regel skall – n.b. om han är känd – kunna höras i abortärendet även utan kvinnans medgivande. Frågan om ett havandeskaps avbrytande måste ju kunna antas vara av stor betydelse inte blott för kvinnan utan också för mannen. Icke osannolikt kommer denna betydelse dessutom att öka i takt med utvecklingen inom fosterdiagnostiken. Enligt min mening måste nu såväl fostrets som den potentiella faderns rätt i regel väga tyngre än kvinnans krav på sekretess. Någon större risk för att en ändrad lagstiftning på denna punkt skulle leda till att kvinnan i stället väljer illegal abort bör väl knappast finnas, eftersom förslaget ju utgår ifrån att det fortfarande är hon som har sista ordet i abortfrågan. Det är dock alltså enligt min mening svårt att inse det rimliga i att den potentiella fadern, om kvinnan så vill, hålls helt utanför abortdiskussionen.

4. *Vävnad från aborterade foster* kan användas för olika medicinska ändamål, bl.a. i transplantationsverksamhet för behandling av vissa allvarligare sjukdomar. Lagregler saknas ännu på området och i stället tillämpas i praktiken f.n. vissa av Svenska Läkaresällskapets delegation för medicinsk etik utfärdade etiska riktlinjer. Frågan har dock behandlats av den år 1987 tillsatta s.k. transplantationsutredningen.³⁵

När det gäller frågan om vilken betydelse som skall tillmätas mannens synpunkter i den aktuella frågan konstaterar utredningen att delade meningar råder i denna i de etiska regelverken men att flertalet, liksom det svenska, endast uppställer krav på kvinnans samtycke. Utredningen, som anser detta vara ett riktigt ställningstagande, förklarar så att liksom mannens uppfattning får stå tillbaka när det gäller själva abortbeslutet, bör den få stå tillbaka när fråga uppkommer om att använda fostret efter aborten. *"Det bör t.ex. inte få komma i fråga att mannen inlägger veto mot användningen av fostervävnad därför att han har en uppfattning om fostrets status som står i strid med den kvinnan lagt till grund för beslutet att genomgå abort"*. (Kurs. här.) Utredningen anser dock samtidigt att det många gånger kan *"vara en fördel om mannens synpunkter kommer att ingå i kvinnans beslutsunderlag"*. Men då

³⁵ Se Aborterade foster m.m., SOU 1991:42.

mannens identitet i vissa fall inte är känd, och då det enligt utredningens mening inte kan komma ifråga att införa en regel som skulle göra det möjligt att – ytterst mot kvinnans vilja – fastställa denna, och då det även om det är känt vem mannen är det i vissa fall (t.ex. i våldtäktsfall) kan vara olämpligt att mannen ges tillfälle att yttra sig, blir utredningens slutsats att *”det i praktiken finns utrymme för yttranderätt för mannen endast med kvinnans goda minne. Under sådana förhållanden är det inte motiverat att ge mannen en lagstadgad rätt att yttra sig i fråga om användning av fostervävnad utan den frågan får lösas mellan kvinnan och mannen enskilt”*. (Kurs. här.)

Vid bedömande av transplantationsutredningens här ovan redovisade synpunkter synes det vara viktigt, att man känner till att utredningen säger sig ha haft att utgå ifrån den nu gällande abortlagen och de intresseavvägningar som där görs.³⁶ Man bör väl dock kunna diskutera om principen om kvinnans exklusiva beslutanderätt beträffande själva aborten nödvändigtvis måste få som konsekvens en ensidig beslutanderätt för henne även när det gäller frågan om användning av vävnad från det aborterade fostret. Denna fråga kan väl givetvis många gånger tänkas beröra även mannen djupt, varför det rimliga vore att båda föräldrarnas samtycke krävdes i sådana fall där mannen är känd. En annan ordning kan väl i varje fall inte anses innebära ett stärkande av fadersrollen. Det bör givetvis kunna sägas vara en helt annan sak att mannen/fadern måste acceptera att kvinnan/modern har sista ordet när det gäller själva abortbeslutet. Inom den medicinska verksamheten kan man naturligtvis tänkas ha stort intresse av en regel om krav på endast kvinnans samtycke i det här aktuella fallet men om detta intresse skall gå före mannens intresse av att få sin eventuella uppfattning i frågan beaktad kan väl inte anses alldeles givet.

Det kan vara av intresse att här jämföra med vad som gäller ifråga om mannens ställning när fråga är om *forskning* och *försök på utanför kroppen befruktade ägg*. Enligt lag (1991:115) om åtgärder i forsknings- eller behandlingssyfte med befruktade ägg från människa kräver sådana åtgärder – som inte får ske senare än fjorton dagar från konceptionen – samtycke av såväl ägghälsövern, dvs. kvinnan, som av spermahälsövern, dvs. mannen. I propositionen hade föreslagits att kvinnans samtycke

³⁶ SOU 1991:42, s. 56f.

alltid skulle krävas medan krav på mannens samtycke endast skulle föreligga, om detta kunde inhämtas. På socialutskottets förslag gjordes dock kravet på spermadonatorns samtycke obligatoriskt, vilket alltså innebär en skärpning i förhållande till propositionens förslag på denna punkt.³⁷

Det kan sålunda konstateras att med transplantationsutredningens förslag skulle mannen ha en starkare ställning när det gäller att bestämma vad som får göras med ett endast fjorton dagar gammalt utanför kroppen befruktat ägg än när det gäller att besluta om vad som får göras med ett utvecklat, aborterat foster.³⁸

IV. Fastställande av faderskap

1. En förutsättning för ett barns genetiska fars lagliga rättigheter och skyldigheter i förhållande till barnet är att hans faderskap är rättsligt fastställt.³⁹ Ur denna synpunkt är det därför givetvis av största betydelse att faderskap till barn blir rättsligt fastställda och detta så snart som möjligt samt att det rättsliga faderskapet verkligen överensstämmer med det rätta genetiska förhållandet. Som nedan skall visas måste faderns ställning även när det gäller frågan om faderskapet anses tämligen svag i förhållande till moderns.

Det är för övrigt givetvis inte är endast ur rättslig synpunkt som det får anses viktigt att det blir utrett, hur det verkligen förhåller sig i faderskapsfrågor. För både barn och fäder kan detta ofta också tänkas vara av mycket stor betydelse ur psykologisk synpunkt. Det är också mycket viktigt för den personhistoriska forskningen och ur medicinsk synpunkt, såsom i transplantationssammanhang men också – och inte minst – genom upptäckten av att en stor mängd sjukdomar är ärftliga. Det kan t.ex. vara av livsavgörande betydelse för en person att få veta

³⁷ Se Socialutskottets bet. SoU 1990/91:10, s. 19.

³⁸ Det kan tilläggas, att enligt transplantationsutredningens förslag måste även en konflikt mellan mannen och kvinnan i frågan om hur ett dödfött eller aborterat foster skall tas om hand, dvs. om begravning eller liknande ceremonier skall förekomma eller ej, "lösas på det sättet att kvinnans ståndpunkt får företräde. En annan lösning skulle i stå i motsättning till de överväganden som ligger bakom abortlagstiftningen och som lägger frågan om avbrytande av graviditeten uteslutande i kvinnans hand", menar utredningen. Se SOU 1991:42, s. 94f.

³⁹ Se om denna problematik Saldeen, Å., Fastställande av faderskap, 1980.

om han bär på anlag för en viss ärftlig sjukdom vars utbrott kanske kan förhindras genom en ändrad livsföring eller botas om behandling sätts in i tid.⁴⁰ – Tilläggas bör att ett barn enligt artikel 7 p. 1 i den av Sverige ratificerade FN-konventionen om barnets rättigheter har ”så långt det är möjligt, rätt att få vetskap om sina föräldrar”.⁴¹

Är modern gift (eller nybliven änka) vid barnets födelse behöver som bekant inga särskilda åtgärder för fastställande av faderskapet vidtas, eftersom den äkta mannen då automatiskt presumeras vara far enligt den i Föräldrabalkens (FB) 1 kap. 1 § upptagna s.k. pater est-regeln (”pater est quem nuptiae demonstrant”). Denna faderskapspresumption kan dock givetvis slå fel i det enskilda fallet. Hur ofta så är fallet går det av naturliga skäl inte att ge något mera bestämt svar på. Som jag tidigare redovisat i annat sammanhang har det dock t.ex. hävdats, att det för inte mindre än omkring 8–10 % av barnen förhåller sig så, att det rättsliga faderskapet är felaktigt.⁴² Denna sifferuppgift måste emellertid anses som mycket osäker. Den lär inte grundas på några mera systematiska undersökningar utan i stället på uppskattningar gjorda inom transplantationsverksamheten där man ju kan ha anledning att genetiskt testa far och barn, varvid man alltså i en del fall tvingas konstatera att det inte föreligger ett genetiskt möjligt far–barnförhållande. Vad man nog utan vidare vågar utgå ifrån är att det antal fall varje år där rättsligt och biologiskt faderskap ej överensstämmer i varje fall sannolikt är mycket större än det antal fall där presumptionen för den äkta mannens faderskap faktiskt hävs enligt reglerna därom i FB 1:2. Förmodligen var dock antalet sådana fall ännu vanligare före lagstiftning år 1976 då olika regler som begränsade den äkta mannens rätt att

⁴⁰ Jfr härom Eriksson, A. & Saldeen, Å., *Parenthood and Science. – Establishing and Contesting Parentage* (i Eekelaar, J. & Sarcevic, P., eds., *Parenthood in Modern Society. Legal and Social Issues for the Twenty-first Century*, 1993, s. 78).

⁴¹ Se prop. 1989/90:107, s. 96, jfr s. 36 f.

⁴² Se Saldeen, Å., *Faderskapsfrågan i svensk rättsutveckling efter 1734 års lag*, Lakimies 1984. s. 1279 f. och Eriksson & Saldeen i not 40 a.a. s. 79. Se också Billstrand, A., *Pater est-presumptionen och dess hävande. Teori och praktik. Uppsats i tillämpade studier*. Juridiska institutionen, Uppsala universitet, 1985, vari bl.a. redovisas resultaten av en liten empirisk undersökning av den aktuella frågan.

föra talan om hävande av faderskapspresumtionen – bl.a. regler om att talan måste väckas inom viss tid – upphävdes.⁴³

Nu nämnda regler var införda till barnets skydd. Detta skulle ej efter lång tid behöva riskera att ryckas upp från sin vanda miljö och dessutom förlora sin ställning som barn i äktenskap. Detta synsätt frångicks genom 1976 års lagstiftning, som i stället i denna fråga utgår från tanken att det bör ligga i både barnets och mannens intresse att det rättsliga faderskapet upphävs, om detta inte överensstämmer med det biologiska.

Självklart förhåller det sig så att regeln om den äkta mannens faderskap i fall där gift kvinna föder barn i de allra flesta fall leder till ett materiellt riktigt resultat. Samtidigt kan man dock inte bortse från det förhållandet att presumtionen om den äkta mannens faderskap förmodligen årligen slår fel i flera fall. I vissa av dessa blir detta tidigt klarlagt. I andra fall kan det dröja lång tid innan det rätta förhållandet uppdagas, kanske tills barnet befinner sig i en känslig tonårsålder eller kanske ända till dess barnet hunnit bli vuxet. I en del fall, slutligen, blir det antagligen över huvud taget aldrig tal om ett ifrågasättande av den äkta mannens faderskap, trots alltså att han i realiteten inte är barnets far.

Det torde inte behövas mycken fantasi för att inse vad alla dessa tre olika situationer kan betyda för – förutom för modern – den äkta mannen, barnet och barnets rätta biologiska far. Här är det dock egentligen endast situationen för den sistnämnde som intresserar. Det hävdas numera alltoftare, att ett barn i regel har stort intresse av få veta sitt rätta biologiska ursprung. Frågan är dock, om det inte måste antas, att också en far normalt har stort intresse att få vetskap om sin avkomma. Vidare är det ju faktiskt så i svensk rätt att – om man bortser från adoptivförhållanden och legala givareinseminationsfall – det är blodsbandet mellan barn och far, som utgör grunden för en fars rättigheter och skyldigheter visavi barnet. I äldre rätt på området innebar dock

⁴³ Jfr Saldeen i Lakimies 1984, s. 1256. – Det bör påpekas att 1976 års lagstiftning bl.a. även innebar, att faderskapspresumtionen upphörde att gälla i fall där fränskild kvinna födde barn å sådan tid efter skilsmässan att det kunde vara avlat av den f.d. äkta mannen. Detta berodde just på att man antog, att det i dylika fall var vanligt, att en annan man var barnets biologiska far. Se prop. 1975/76:170, s. 132 f.

reglernas utformning att man – med hänsyn till barnets behov av ett stabilt uppväxtförhållande och intresse av att få räknas som äktenskapligt – medvetet också accepterade ett icke biologiskt men väl ett s.k. socialt faderskap som grund för en faders rättigheter och skyldigheter. Senare tiders lagstiftning, bl.a. då den här tidigare nämnda 1976 års, innebär dock alltså – även om det, som skall visas här nedan kan ifrågasättas om den är helt konsekvent – ett betonande av vikten av överensstämmelse mellan rättsligt och biologiskt faderskap.

Mot bakgrund av vad nu sagts bör man kunna ställa frågan om lämpligheten av pater est-regeln. Under förarbetena till 1976 års lagstiftning diskuterades faktiskt frågan om man inte borde avskaffa denna regel och i stället införa regler om att faderskapet, även när modern är gift, skulle fastställas på det sätt som gäller i fall där modern är ogift.⁴⁴ Motivet härför var då, att man genom en sådan lagändring skulle skapa likställighet mellan alla barn i denna fråga. Bortsett härifrån hade dock en sådan lagändring också medfört, att faderskapsfrågan i fall där modern är gift vid barnets födelse blivit föremål för i varje fall någon kontroll, även om denna kontrollns effektivitet nog inte bör överdrivas. (Jfr nedan.) Det borde dock finnas andra och enklare lösningar på problemet att söka åstadkomma någon slags kontroll från samhällets sida av att överensstämmelse råder mellan rättsligt och biologiskt faderskap i fall där modern är gift vid barnets födelse. Ett förslag till en sådan lösning har jag redovisat tidigare i annat sammanhang, vilket jag tar mig friheten att här återkomma med.⁴⁵

De flesta barn föds som bekant på sjukhus där den möjliga konceptionstiden in casu beräknas. Genom sjukhusets försorg skulle så en födelseanmälan med den möjliga konceptionstiden däri angiven överlämnas till modern för att av henne senast inom en månad från barnets födelse insändas till skattemyndigheten. I anmälan skulle modern ha att på heder och samvete intyga den äkta mannens faderskap, vilken sedan på samma anmälan skulle kunna bekräfta faderskapet. Om modern däremot inte skulle kunna på angivet sätt intyga den äkta mannens faderskap skulle ärendet överlämnas till socialnämnden för utredning.

⁴⁴ Se prop. 1975/76:170, s. 88f. och lagutskottets bet. LU 1975/76:33, s. 73.

⁴⁵ Saldeen i Lakimies 1984, s. 1281.

Möjligen skulle nu beskrivna ordning kunna tillämpas även i samboendefall. (Jfr härom närmare nedan under 2.)

2. Om modern var ogift vid barnets födelse skall enligt FB 1:3 faderskapet om möjligt fastställas genom s.k. faderskapsbekräftelse (FB 1:4) eller dom (FB 1:5). I dessa fall åligger det socialnämnden (FB 2:1) att utreda faderskapsfrågan.⁴⁶ Det förhållandet att denna utredningsskyldighet även gäller i sådana numera mycket vanligt förekommande fall där barnets föräldrar visserligen inte är gifta med varandra men sammanlevande har, trots att utredningen i dessa fall vanligen är av mycket enkel beskaffenhet, vid flera olika tillfällen diskuterats i riksdagen med anledning av motioner i frågan.⁴⁷ I dessa har t.ex. anförts, att den ogifta fadern är i förhållande till den gifta fadern diskriminerad, eftersom han måste "för att rättsligen bli far fylla i en integritetskränkande blankett om faderskapet" och att i stället "en far måste kunna bli far i samma ögonblick som modern blir mor".⁴⁸ Motionärerna har därför, dock utan framgång, krävt införande av en faderskapspresumtion för samboförhållanden liknande den som nu gäller i äktenskap. Då frågan behandlades vid 1992/1993 års riksmöte förklarade lagutskottet, att det inte kunnat finna, att det förelåg några nya omständigheter, som motiverade att riksdagen frångick sin tidigare inställning i frågan. Utskottet tillade, att det var viktigt att reglerna om fastställande av faderskap var så utformade att barnets bästa tillgodosågs. "Den nuvarande ordningen för fastställande av faderskap erbjuder betryggande garantier för att det verkligen är den biologiske fadern och inte någon annan som fastställs som fader", fortsatte utskottet. Utskottet pekade vidare

⁴⁶ För en fältundersökning ("pilotundersökning") av socialnämndernas arbete med faderskapsutredningar se Bandstigen, A.-C., Socialnämndernas utredning för fastställande av faderskap. Skriftligt arbete i civilrätt, Juridiska institutionen, Uppsala universitet, ht 1992. Se också Rehn, S., Barnavårdsnämndernas utredning för fastställande av faderskap, Uppsats i tillämpade studier i civilrätt, Juridiska institutionen, Stockholms universitet, 1978. – I förstnämnda uppsats (s. 64) konstaterades bl.a. att "protokollen som användes av socialnämnderna för faderskapsutredningarna var mycket kortfattade och knapphändigt ifyllda".

⁴⁷ Se t.ex. lagutskottets bet. LU 1985/86:28, s. 2 ff., LU 1988/89:33, s. 33 ff., LU 1990/91:13, s. 29 ff. och LU 1992/93:22, s. 38 ff.

⁴⁸ Se LU 1985/86:28, s. 9 f.

med rätta på de praktiska problem ett införande av en faderskapspresumtion för ogifta men sammanlevande föräldrar skulle föra med sig. Folkbokföringen var sålunda inte tillräcklig i sammanhanget och av olika skäl ej heller lagen (1987:232) om sambors gemensamma hem (den s.k. sambolagen). Enligt den lagen får ju i sista hand frågan om huruvida ett samboförhållande i lagens mening föreligger eller ej avgöras av domstol och det kunde knappast komma i fråga att införa ett regelsystem som skulle innebära att det inte gick att "vid varje givet tillfälle enkelt avgöra om någon verkligen är far till barnet". De som önskade en mera fullständig rättslig reglering av sitt förhållande hade enligt utskottet att ingå äktenskap. Då det slutligen dessutom numera var möjligt för ogifta föräldrar att få gemensam vårdnad om sina barn genom en anmälan till socialnämnden i samband med faderskapets fastställande, avstyrkte utskottet den då aktuella motionen i frågan.

Av det anförda har framgått att önskemålet om införande av en faderskapspresumtion för ogifta fäder i samboförhållanden svårligen kan tillmötesgå. Detta hindrar emellertid inte att man kan fråga sig om den nuvarande ordningen för fastställande av faderskapet i dylika förhållanden verkligen är den enda tänkbara. Enligt lagutskottet innebär, som framgått ovan, denna ordning "betyggande garantier" för att faderskapet blir materiellt riktigt fastställt.

Visserligen innebär socialnämndens faderskapsutredning att vissa uppgifter inhämtas från modern och den utpekade fadern men det torde vara synnerligen ovanligt att dessa ifrågasätts och att nämnden vägrar godkänna en faderskapsbekräftelse från mannens sida.⁴⁹ Här har tidigare (se ovan under 1) föreslagits en ny ordning för faderskapets fastställande i fall där modern är gift vid barnets födelse, innebärande att hustrun på födelseanmälan efter erhållen uppgift om den

⁴⁹ I en dagstidning kunde man under hösten 1994 om att en vad tidningen kallar "falsk far" nyligen åtalats för brottet "förvanskande av familjeställning" (BrB 7:3). Mannen ifråga medger, att han av sin sambo övertalats att erkänna faderskapet till ett barn vars riktige far påstås vara en fängslad mördare. Åklagaren ser enligt tidningsartikeln allvarligt på det hela. "Han pekar på arvsrätten och de medicinska aspekterna som exempel på betydelsen av att ha korrekta besked om släktbanden. Vems gener är det man bär? Vad vet vi i dag om vilken betydelse kunskapen om detta kommer att ha i den medicinska framtiden" undrar åklagaren. Se SvD den 15/10 1994, s. 9. Jfr härtill Eriksson & Saldeen ovan i not 40 a.a. s. 78.

möjliga konceptionstiden in casu har att på heder och samvete uppge hur det förhåller sig i faderskapsfrågan samt att den äkta mannen därefter på samma anmälan kan bekräfta faderskapet. Frågan är om inte ett liknande förfarande för sambofallens del skulle kunna ge i praktiken lika betryggande garantier för en materiellt riktig faderskapsfastställelse som det nuvarande – och av den ogifta fadern (kanske även av modern) stundom som integritetskränkande och diskriminerande uppfattade – socialnämnds förfarandet. (I sambofallen skulle förstås behöva tillkomma att parterna också hade att intyga, att de var sammanlevande under konceptionstiden och vid barnets födelse.)

Att modern är en nyckelfigur när det gäller frågan om huruvida faderskapet till barn fött av ogift mor skall över huvud taget kunna fastställas och dessutom kunna fastställas på ett sätt som överensstämmer med det rätta genetiska förhållandet behöver knappast påpekas. Om modern vid socialnämndens faderskapsutredning av någon anledning vägrar att uppge vem som kan vara far till barnet skall socialnämnden visserligen inte utan vidare låta sig nöja härmed, eftersom nämndens uppgift är att tillvarata barnets intresse av att faderskapet blir fastställt. En samarbetsovillig moder riskerar dock inte att drabbas av några särskilda påföljder, om man bortser från risken att hon kan gå miste om möjligheten att erhålla bidragsförskott för barnet (2 § lagen (1964:143) om bidragsförskott). I en del sådana fall måste man räkna med att fadern över huvud taget aldrig får någon vetskap om möjligheten av sitt faderskap. I andra fall kan man tänka sig att han är väl medveten om att han kan vara far till barnet men är enbart tacksam för moderns tystnad på denna punkt. Man kan dock inte bortse från, att det även kan finnas sådana fall, där en man anser sig ha starka skäl att tro, att han är barnets far och att han dessutom vill ha detta rättsligt fastslaget. Man kunde då möjligen tro att faderns, får man väl anse, högst legitima intresse av att få faderskapet rättsligt fastställt var tillgodosett på det sättet att han medgavs rätt att föra talan vid domstol om faderskapets fastställande. Så förhåller det sig dock inte.⁵⁰ Han har i stället ansetts kunna få sina intressen tillräckligt tillgodosedda genom möjligheten att meddela socialnämnden sin upp-

⁵⁰ För en ingående behandling av den aktuella frågan se Singer, A., Mannens talerätt vid fastställande av faderskap, SvJT 1992, s. 549 ff.

fattning i faderskapsfrågan. Om modern därvid bestrider mannens uppgifter kan man nog utgå ifrån att socialnämnden som regel inte anser sig kunna vidare utreda frågan om dennes eventuella faderskap. Om socialnämnden så fattar beslut om nedläggande av faderskapsutredningen (FB 2:7) i detta fall inställer sig gärna den frågan om huruvida mannen kan anföra besvär mot detta beslut. Svaret på den frågan är att mannen på detta stadium i en faderskapsutredning inte torde anses som part i ärendet, varför han ej heller har någon besvärsmätt.⁵¹

Utsikterna för en man som tror sig vara far till ett barn fött av ogift mor att mot moderns vilja få frågan om sitt faderskap närmare prövad och få detta rättsligt fastställt måste sålunda bedömas som små. I en del dylika fall kan dock mannen tänkas få glädje av en nyligen i barnets intresse vidtagen ändring i sekretesslagen. Uppgifter om enskilds personliga förhållanden i en socialnämndsakt i ett faderskapsärende är sekretesskyddade enligt regeln i sekretesslagen 7:4, innebärande ett s.k. omvänt skaderekvisit. Detta har bl.a. inneburit, att ett vuxet barn, som t.ex. i ett nedlagt faderskapsärende önskat få tillgång till uppgifter i socialnämndsakten för att om möjligt söka vinna kunskap om sitt biologiska ursprung, kunnat med stöd av nämnda lagrum nekas sådan tillgång.⁵² Sedan riksdagen vid flera olika tillfällen behandlat frågan har nu den regeln införts i sekretesslagen 7:4 att sekretessen ej hindrar att "uppgift lämnas till enskild som uppnått myndig ålder om förhållanden av betydelse för att denne skall få vetskap om vilka hans biologiska föräldrar är".⁵³ I framtiden kan man alltså tänka sig att en presumtiv far som på grund av moderns inställning inte lyckats realisera sitt önskemål om att få faderskapet fastställt kan till slut ändå

⁵¹ Se Singer a.a. s. 563f. – Antalet barn årligen för vilka faderskapsutredningen nedläggs uppgår till ca 300–400, år 1991 närmare bestämt till 425 och 1992 till 391. Se Statistisk Årsbok för Sverige 1994, tabell 358, s. 303. Ett beslut om nedläggande av faderskapsutredning är dock inte definitivt. Framkommer t.ex. nya omständigheter kan alltså utredningen återupptas.

⁵² Då barnet uppnått vuxen ålder upphör socialnämndens skyldighet att utreda faderskapsfrågan, varför barnet ej kan betraktas som part i ärendet. Jfr prop. 1993/94:165, s. 28.

⁵³ Prop. 1993/94:165 och KU 1993/94:38. Jfr bl.a. KU 1991/92:11 och KU 1992/93:38. – Lagändringen trädde i kraft den 1 juli 1994.

lyckas med detta genom det vuxna barnets agerande.⁵⁴ Om barnet är myndigt är det barnet självt som skall godkänna en faderskapsbekräftelse och detta kan också självt föra en talan om faderskapets fastställande genom dom.

Intressant kan vara att notera att lagrådet avstyrkte förslaget om införande av det aktuella undantaget i sekretesslagen. Lagrådet anförde som stöd härför bl.a.:⁵⁵

Det starka sekretesskydd som i dag råder för uppgifter av ifrågavarande slag har till syfte bl.a. att underlätta utredningen i ärenden om fastställande av faderskap. Genom garantier om sekretess kan modern till ett utomäktenskapligt barn förmås berätta om sitt kanske vidlyftiga sexualliv under konceptions-tiden och på så sätt bidra till att faderskapet kan fastställas med större säkerhet. Ställs en mor till ett utomäktenskapligt barn inför utsikten att barnet vid vuxen ålder kan komma att ta del av dessa uppgifter och därigenom kanske få en negativ bild av henne, kan hon bli mindre benägen att medverka i utredningen.

Det är heller inte självklart att ett utomäktenskapligt barn, för vilket faderskapet har blivit fastställt i vederbörlig ordning, vid myndig ålder skall ha rätt att ta del av innehållet i socialakten för att se om han eventuellt har en annan biologisk far än den som framgår av faderskapsbekräftelsen eller domen i faderskapsmålet. Hans intresse i saken bör vägas mot moderns och övriga berördas intresse av att frågan anses utagerad i och med att faderskapet fastställts på föreskrivet sätt. Nuvarande sekretessbestämmelser möjliggör en sådan intresseavvägning. (Kurs. här.)

3. Lagrådets citerade och här kursiverade yttrande kan sägas aktualisera den sista fråga rörande fastställande av faderskap som jag här önskar beröra, nämligen frågan om hur långt man bör gå, när det gäller strävan efter överensstämmelse mellan rättsligt och biologiskt faderskap. Den lagstiftning som ägt rum i Sverige på det aktuella området sedan slutet av 1960-talet bygger på uppfattningen att det är viktigt, att det råder överensstämmelse mellan rättsligt och biologiskt faderskap. Detta gäller de genom 1969 års lagstiftning ändrade reglerna om fastställande av faderskap till barn fött av ogift mor och det gäller t.ex. också den här tidigare berörda 1976 års lagstiftning, innebärande bl.a. ett

⁵⁴ Enligt en uppgift i DN den 26/8 1994 tar ett hundratal barn – de flesta mellan 30 och 40 år – årligen kontakt med familjerättsbyrån i Stor-Stockholm för att söka efterforska sin okände far.

⁵⁵ Se prop. 1993/94:165, s. 95.

slopande av tidigare inskränkningar i den äkta mannens rätt att föra s.k. negativ bördstalan. Bakom den sistnämnda lagstiftningen ligger tanken att det är bäst för både barnet och den äkta mannen att det legala faderskapet upphäves, om detta inte överensstämmer med det rätta biologiska förhållandet och detta oavsett under hur lång tid den äkta mannen gällt som barnets far. Enligt min mening är dock inte den lagstiftning, som på ett eller annat sätt rör faderskapsfrågor helt konsekvent. Ett exempel härpå är en genom lagstiftning 1982 införd regel (1 a §) i lagen (1958:642) om blodundersökning m.m. vid utredning av faderskap. Man torde utan vidare våga utgå ifrån att många av de faderskap till barn födda av ogift mor som fastställts genom faderskaps erkännande (numera "faderskapsbekräftelse") eller genom dom är materiellt oriktiga. Särskilt bör detta då givetvis gälla äldre avgöranden på grund av dels rättsreglernas utformning, dels ock tidigare bristfälliga möjligheter att medicinskt bedöma faderskapsfrågan. Före nyss nämnda lagändring var det ej möjligt att framtvinga (ny) blodundersökning sedan faderskapet en gång väl fastställts. Detta innebar bl.a. ett försvårande av möjligheterna att beviljas resning i ett faderskapsmål. Genom nämnda lagändring har det emellertid blivit möjligt att framtvinga blodundersökning även i fall där faderskapet tidigare fastställts. Denna möjlighet är dock begränsad på så sätt att det krävs att det efter bekräftelsen (erkännandet) eller domen framkommit omständigheter, som ger anledning till antagande att någon annan man än den som fastställts vara barnets far haft samlag med modern under konceptionstiden. Av departementschefens uttalande i propositionen framgår, att denna begränsning gjordes för att inte relationerna mellan ett barn och dess rättsliga far skulle i onödan störas och därigenom menade man sig också beakta ett av de, som man uppfattade det, starkaste skälen mot lagändringen, nämligen att ett barn inte borde riskera att bli faderlöst lång tid efter sin födelse.⁵⁶ Som jag tidigare i annat sammanhang framhållit kan det ifrågasättas, om denna begränsning är rimlig.⁵⁷ Den innebär nämligen bl.a., att en (ny) blodundersökning inte kan framtvingas i sådana fall, som avgjordes under perioden efter 1917 fram till 1950 och i vilka den instämde mannen

⁵⁶ Prop. 1982/83:8, s. 7.

⁵⁷ Se Saldeen i Lakimies 1984, s. 1285 ff.

kanske mycket väl kände till att modern haft samlag under konceptionstiden även med annan man men inte tilläts åberopa detta faktum. Under perioden från 1950 till 1970 fick den instämde mannen visserligen föra bevisning om att även annan man haft samlag med modern men på grund av den mot svaranden mycket stränga faderskapsregeln fick ofta denna bevisning inte någon betydelse för målets utgång. Man kan givetvis inte bortse från risken att en del barn skulle bli rättsligt sett faderlösa om man accepterade en mera vidsträckt möjlighet att med nu tillämpad medicinsk faderskapsdiagnostisk teknik, nämligen DNA-analys, undersöka faderskapsfrågan i tidigare avgjorda fall.⁵⁸ Frågan är dock, om inte intresset av att det rättsliga faderskapet överensstämmer med det biologiska – vilket intresse ofta även barnet kan antas ha – borde väga tyngre.⁵⁹ Som antytts inledningsvis i detta avsnitt motiveras ett klarläggande av ett barns rätta härstamning icke endast av rent rättsliga skäl utan även av psykologiska, personhistoriska och icke minst av medicinska sådana. Tilläggas bör att i alla de fall en ny rättsgenetisk undersökning av tidigare fastställda faderskap kommer att visa, att den rättsliga fadern också med största sannolikhet är barnets biologiske far detta kan komma att förändra en – beroende på att fadern inte velat tidigare riktigt tro på sitt faderskap – kanske dålig relation mellan far och barn till det bättre. Av nu anförda skäl finns det, enligt min mening, anledning att se över den här aktuella lagstiftningen.

Avslutningsvis vill jag tillägga, att jag givetvis är fullt medveten om att det i vissa fall kan anses bäst för alla parter att ett s.a.s. ”oäkta far-barnförhållande” får bestå. Men detta bör dock alltså i så fall enligt

⁵⁸ Med DNA-analys, som från årsskiftet 1993/94 görs i samtliga faderskapsärenden vid Statens Rättsserologiska Institut i Linköping, och som visar variation direkt i arvsmassan, kan man idag utesluta praktiskt taget samtliga felaktigt utpekade män i ett faderskapsärende. Metoden ger också säkrare statistisk värdering av en icke utesluten mans faderskaps sannolikhet än tidigare använda blodundersökningsmetoder. Det kan tilläggas att varje år registreras 2000 faderskapsärenden vid nämnda institut, vilket motsvarar blott 2 % av alla nyfödda barn i Sverige. 75 % av ärendena omfattar endast en man, vilken i ca en femtedel av fallen blir utesluten som möjlig far. Se Rättsserologiska Institut, utg., *Faderskapsundersökning med DNA-teknik*, 1994.

⁵⁹ Jfr härtill Eriksson & Saldeen i not 40 a.a. s. 78.

min mening inte ske genom upprätthållande av en p.g.a. lagens faderskapsregler grundad men i själva verket s.a.s. genetiskt "oäkta" relation utan i stället genom att man genomför en adoption.

V. Adoption

1. Adoption av den som är under aderton år får inte ske utan föräldrarnas samtycke (FB 4:5a, st. 1, p. 1). Samtyckeskravet gäller dock inte förälder som är utan del i den rättsliga vårdnaden om barnet (FB 4:5a, st. 2, p. 1) men denne skall dock om möjligt höras i adoptionsärendet (FB 4:10, st. 2). Reglerna innebär tydligen att en förälder kan mot sin vilja få se sitt barn bli bortadopterat, något som i så fall innebär att alla rättsliga – och kanske också alla känslomässiga – band mellan förälder och barn avklippas. Då det i praktiken är betydligt vanligare, att modern är ensam vårdnadshavare än att fadern är detta gäller också den aktuella frågan i praktiken främst fäder.

I förarbetena till vår första adoptionslagstiftning, dvs. 1917 års lag om adoption, uttalade lagberedningen (LB), att det "kunde särskilt vad angår det fall att föräldrarna äro separerade eller varit gifta, ifrågasättas att tillerkänna även den av föräldrarna, som ej har barnet i sin vård, ett veto mot adoption. Då emellertid det ofta kan inträffa att sådan fader eller moder har mycket ringa beröring med barnet och följaktligen endast med svårighet kan bedöma frågan om adoptionens lämplighet, samt det dessutom kan befaras att han skulle i vissa fall begagna sig av sin vetorätt till att förskaffa sig själv obehörig fördel har förslaget stannat vid att icke fordra hans samtycke".⁶⁰ I LB:s motiv betonades dock samtidigt, att man i adoptionsärendet borde ta största hänsyn till den icke vårdnadshavande förälderns inställning till adoptionen. I förarbetena till FB kommer denna uppfattning också till uttryck.⁶¹

Vad som enligt HD kan anses tala emot en adoption mot den biologiske icke vårdnadshavande förälderns vilja är det förhållandet att en adoption medför att rätten till umgänge mellan denne och barnet upphör.⁶² HD har dock samtidigt betonat, att man måste i varje enskilt

⁶⁰ NJA II 1917, s. 486.

⁶¹ NJA II 1950, s. 60.

⁶² Ang. rättspraxis se *NJA* 1952 s. 293 och s. 521, 1965 s. 256 samt 1987 s. 116 och s. 628.

fall pröva frågan om vilket värde ett sådant umgänge har för barnet enligt principen om ”barnets bästa”.

2. Frågan om en icke vårdnadshavande förälders ställning i adoptionsärenden togs upp i en motion vid 1985/86 års riksmöte.⁶³ Motionären, som ansåg att frågan om krav på samtycke vid adoption borde utredas, framhöll bl.a. att om en ”far förlorar sin umgängesrätt leder detta ofta till att fadern och barnet mister alla möjligheter till djupare känslomässiga kontakter”. Lagutskottet, som också ansåg skäl föreligga att närmare utreda frågan om huruvida ett krav på samtycke till adoption från en icke vårdnadshavande förälders sida borde införas i lagstiftningen, anförde bl.a. följande:⁶⁴

Det förhållandet att den umgängesberättigade föräldern skall höras i adoptionsärendet torde enligt utskottets mening som regel utgöra en garanti för att en förälder inte genom ett tillstånd till adoption berövas sin umgängesrätt om den har ett reellt innehåll. Enligt utskottets mening kan emellertid inte bortses från att det kan förekomma fall där en förälders bristande umgänge med barnet har sin grund i åtgärder från vårdnadshavarens sida och där det således inte är uteslutet att relationerna mellan barnet och föräldern något längre fram i tiden skulle kunna förbättras och fungera på ett för barn och förälder bra sätt. I sådana fall skulle ett krav på samtycke av den umgängesberättigade föräldern till adoption kunna förhindra en adoption som annars kanske skulle komma till stånd.

Enligt förmynderskapsutredningen, som fick uppdraget att närmare utreda den aktuella frågan, blir – eftersom värdet för barnet av umgänge med den icke vårdnadshavande föräldern kan variera från fall till fall – slutsatsen att denna förälder ”lika litet som f.n. bör ha en absolut rätt att förhindra en adoption. En lagändring bör emellertid göras så att det tydligare än idag anges vilken avvägning som bör göras. Utredningen föreslår att det i FB införs en regel om att även en biologisk förälder eller en adoptivförälder som är utan del i vårdnaden skall samtycka till adoptionen men att ett vägrat samtycke inte utgör hinder för ett adoptionsbeslut, om adoptionen ändå kan anses förenlig med barnets bästa. En sådan formulering kan sägas innebära en

⁶³ Mot. nr 1985/86:L237.

⁶⁴ Lagutskottets bet. LU 1985/86:28, s. 8.

kodifiering av vad högsta domstolen har uttalat i rättsfallen på området”.⁶⁵

3. Det torde kunna diskuteras, om umgängesfrågan verkligen bör ha den stora betydelse den sålunda fått, när det gäller vilket avseende som skall fästas vid den icke vårdnadshavande föräldrarnas inställning till en adoption. Denna innebär ju ett avklippande av alla rättsliga band mellan barnet och denne förälder, för vilken adoptionen dessutom kan i vissa fall tänkas ha mycket negativa verkningar ur psykologisk eller känslomässig synpunkt. I denna för barn och förälder normalt så livsavgörande fråga bör det väl vara synnerligen viktigt, att man verkligen söker göra klart för sig vad som kan anses vara mest förenligt med barnets bästa inte endast vid adoptionstillfället eller på mera kort utan även på längre sikt. En sådan bedömning kan kanske i vissa fall resultera i det ställningstagandet, att det måste anses vara mest förenligt med barnets bästa, att man i stället för adoption söker vidta åtgärder för att om möjligt få till stånd ett bättre fungerande umgänge mellan barn och här aktuell biologisk förälder.

VI. Namn

1. Enligt 1963 års namnlag gällde att barn i äktenskap vid födelsen automatiskt förvärvade faderns och barn utom äktenskap moderns släktnamn. Nu gäller (1982 års namnlag, 1 §) att om föräldrarna har olika efternamn men tidigare har ett eller flera gemensamma barn som står under deras vårdnad så förvärvar barnet det efternamn, som det senast födda syskonet bär. Saknar föräldrarna i detta fall tidigare gemensamma barn förvärvar barnet det av föräldrarnas efternamn som inom tre månader efter födelsen anmäls till skattemyndigheten. Sker inte sådan anmälan anses barnet enligt en hjälpregel ha förvärvat *moderns* efternamn. Denna hjälpregel innebär sålunda, att man i svensk

⁶⁵ Se utredningens slutbetänkande Adoptionsfrågor, SOU 1989:100, s.167. Någon lagstiftning har ej ännu skett på grundval av betänkandet.

rätt övergivit den starkt historiskt förankrade agnatiska namnföljden för en kognatisk sådan.⁶⁶

2. Frågan om *byte* av underåriga barns *efternamn* kan aktualiseras bl.a. i fall där efter föräldrarnas äktenskapsskillnad (eller separation) en förälder, som är ensam vårdnadshavare önskar att barnet skall byta till dennes efternamn som ogift eller, om vårdnadshavaren och barnet nu lever i en ny relation, till en styvförälders efternamn. Om därvid bytet avser ett efternamn, som bärs av den förälder som ej har del i den rättsliga vårdnaden – dvs. i praktiken vanligast fadern – gäller att denne förälders samtycke krävs för namnbytet ”eller att domstol har funnit att namnbytet är förenligt med barnets bästa”(6 § namnlagen). Kravet på samtycke motiverades i propositionen med att ett namnbyte i den här aktuella typen av fall riskerar kunna störa relationen mellan barn och den icke vårdnadshavande föräldern.⁶⁷ Detta förhållande bör givetvis en domstol också beakta vid en domstolsprövning av namnbytesfrågan. Av propositionen framgår vidare att rätten vid sådan prövning i takt med barnets stigande ålder och utveckling bör ta allt större hänsyn till barnets egna synpunkter och önskemål.⁶⁸ Viss ledning för domstolsprövningen – vid vilken rätten, om så kan ske, skall höra den vars efternamn barnet bär (45 §, st. 2 namnlagen) – sägs vidare i förarbetena den praxis som utbildats vid tillämpningen av 1963 års namn-

⁶⁶ Förändringen motiverades av önskemålet om att reglerna skulle vara lika för alla barn, dvs. oavsett föräldrarnas civilstånd vid barnets födelse. Det var då inte lämpligt att utforma hjälpregeln så att barnet skulle anses ha förvärvat faderns släktnamn, eftersom ifråga om barn födda av ogift mor faderskapet ej alltid är klarlagt vid barnets födelse. Se Nya namnregler. Bet. av namnlagsutredningen, SOU 1979:25, s. 105 f.

⁶⁷ Prop. 1981/82:156, s. 30. – Det kan nämnas, att namnlagsutredningens bet. Nya namnregler, SOU 1979:25, inte innehöll något förslag om krav på sådant samtycke. Vid remissbehandlingen av betänkandet visade det sig meningarna i denna samtyckesfråga vara delade. Flera remissinstanser anslöt sig till utredningens uppfattning i denna fråga och menade, att en konflikt mellan föräldrarna i namnbytesfrågan inte var något annat än en återspeglning av själva skilsmässokonflikten. Andra remissinstanser framförde i stället den uppfattning, som departementschefen i propositionen anslöt sig till. Se Ds Ju 1987:5, Översyn av namnlagen (1982:670), s. 21 f.

⁶⁸ Prop. 1981/82:156, s. 54.

lag i motsvarande fall kunna ge.⁶⁹ Allmänt kan sägas om utvecklingen i rättspraxis att denna gått från en sträng till en mindre sträng inställning till här aktuella namnbyten. Den stränga inställningen har därvid särskilt kommit i uttryck i fall där fråga varit om byte från en biologisk förälders till en styvförälders efternamn.⁷⁰

I fråga om *byte* av ett barns *förnamn* är att märka att det inte föreligger något krav på samtycke från förälder som är utan del i vårdnaden. Detta förhållande diskuterades bl.a. i samband med den översyn av namnlagen som ägde rum omkring mitten av 1980-talet. I den departementspromemoria som låg till grund för denna översyn konstaterades bl.a., att den icke vårdnadshavande föräldrarnas önskemål om att få vara med och bestämma om barnets förnamn kunde ses om ett uttryck för en naturlig önskan hos denne att alltså ha inflytande över barnets angelägenheter i allmänhet, även om namnet i och för sig kunde ha större känslomässig betydelse än många andra frågor.⁷¹ ”Det rör sig alltså om ett mer allmänt problem, nämligen i vilken utsträckning vårdnaden bör inskränkas genom krav på samtycke av den förälder som inte är vårdnadshavare. Andra åtgärder kan vara väl så viktiga som ändring av förnamn, t.ex. val av utbildningsväg eller bostadsort, och således vara av den karaktären att det kan hävdas att också de bör kräva den föräldrarnas samtycke”, framhölls det vidare i departementspromemorian. I och för sig var det dock önskvärt att föräldrar i så stor utsträckning som möjligt samrådde i barnets angelägenheter men i sådana fall detta var möjligt var det lagstiftarens mening att föräldrarna skaffade sig gemensam vårdnad.

⁶⁹ Jfr här till och till det följande Höglund, O., Namnlagen. En kommentar, 1985, s. 74 f.

⁷⁰ Se t.ex. ang. den strängare inställningen *NJA 1965 s. 259 I och II* (ett av dessa fall gällde dock fråga om byte till moderns efternamn som ogift) och ang. den mera välvilliga inställningen *NJA 1976 s. 77 I, s. 198 I och s. 594*. I flera fall där fråga varit om litet äldre barn har barnets egen inställning till namnbytet varit av betydelse. Se t.ex. *NJA 1978, s. 1 och s. 428, 1980 s. 228, 1987 s. 496, 1988 s. 146 och 1990 s. 565*.

⁷¹ Ds Ju 1987:5, Översyn av namnlagen (1982:670), s. 22 f. – Se också mot. nr 1985/86:L 233 och lagutskottets bet. LU 1985/86:19.

VII. Vårdnad och umgänge

1. På rubricerade område har lagstiftningsaktiviteten varit betydande sedan början av 1970-talet.⁷² Av här särskilt intresse att nämna är bl.a. att år 1973 infördes regler syftande till att stärka faders ställning när det gäller att få vårdnaden om sina barn i fall där föräldrarna inte är gifta med varandra.⁷³ Därigenom har föräldrarna blivit likställda i fråga om rätten att efter en domstolsprövning få vårdnaden om sina barn.⁷⁴ Av intresse här är också utvecklingen när det gäller möjligheterna för frånskilda och ogifta föräldrar att ha gemensam vårdnad om sina barn. Sålunda är i fråga om äktenskapsskillnad huvudregeln numera den att den gemensamma vårdnaden fortsätter automatiskt och när det gäller barn födda av ogift mor kan föräldrarna numera på ett mycket enkelt sätt få gemensam vårdnad om sina barn, t.ex. (genom lagstiftning 1990) genom anmälan till socialnämnden i samband med att nämnden godkänner en faderskapsbekräftelse. Vidare bör nämnas att om en förälder begär upplösning av gemensam vårdnad så kan rätten genom en lagändring år 1990, om denna förälder inte direkt motsätter sig detta, låta den gemensamma vårdnaden bestå, om detta kan anses vara mest förenligt med barnets bästa (FB 6:5). Detta års reform innebar även införandet av en särskild regel om att rätten vid avgörandet av vad som i vårdnadshänseende är bäst för barnet skall fästa avseende "särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna" (FB 6:6a). Om en förälder kan som vårdnadshavare antas komma att göra sig skyldig till s.k. umgängessabotage kan detta alltså tala emot denne förälders lämplighet som vårdnadshavare.⁷⁵

Samtidigt fick vi en regel om att vårdnadshavaren är skyldig att lämna den umgängesberättigade föräldern sådana upplysningar om barnet,

⁷² Se till det följande t.ex. Saldeen, Å., Barn och föräldrar, Familjerätt II, 1993, s. 48 ff.

⁷³ Prop. 1973:32 och lagutskottets bet. LU 1973:20.

⁷⁴ Tidigare kunde fadern i denna typ av fall bli tillerkänd vårdnaden endast om modern befanns vara olämplig att handha denna. Det räckte alltså ej med att fadern kunde anses lämpligare än modern som vårdnadshavare. Om modern var olämplig gällde dessutom att vårdnaden inte skulle automatiskt överföras till fadern utan till honom eller särskilt förordnad förmyndare.

⁷⁵ Se om s.k. umgängessabotage Saldeen, Å., Betydelsen av umgängessabotage vid val av vårdnadshavare, Juridisk Tidskrift 1989/90, s. 340 ff.

som kan främja umgänget (6:15). Det som avses är upplysningar i mera viktiga frågor, såsom om barnets skolgång, hälso- och sjukdomstillstånd, fritidsintressen eller om att det skall flytta till annan ort eller utomlands. Slutligen skall här nämnas att genom lagstiftning 1993 gjordes det tillägget till regeln om umgänge i FB 6:15 att rätten vid bedömning av fråga om umgänesrätt skall beakta risken för att barnet vid umgänesrättens utövande utsätts för övergrepp, olovligen bortförs, kvarhålls eller annars far illa.

När det gäller rättspraxis är här av stort intresse att notera att HD i ett för några år sedan avgjort fall (*NJA 1989 s. 335*), som gällde betydelsen av umgänessabotage vid val av vårdnadshavare och där fadern tillerkändes vårdnaden om föräldrarnas sjuåriga dotter, uttalade att Föräldrabalkens bestämmelser innebär *"att ingen av föräldrarna på grund av sitt kön är mera lämpad som vårdnadshavare än den andre"*. (Kurs. här.)

Av vad hittills anförts kunde man tro, att fädernas ställning är god när det gäller här aktuella frågor. Massmedia, som visat ett synnerligen stort intresse för frågor om vårdnad och umgänge, ger dock ofta en något annorlunda bild av sakernas tillstånd. Däri har t.ex. påståtts att en orsak till att män inte riktigt vågar satsa på sina barn är vetskapen om att spricker äktenskapet så förlorar de barnen. Papporna är, har det sagts, chanslösa när det gäller möjligheten att få vårdnaden efter en skilsmässa och samhället stöder ensidigt mamman. Man har t.o.m. velat jämföra många frånskilda män med flyktingar. Flyktingar, som haft anseende i sitt hemland ("varit någon") men som här förlorar sin gamla identitet och endast räknas som invandrare bland andra. På samma sätt skulle många fäder efter en skilsmässa uppleva, att de i omgivningens ögon inte längre är pappa.⁷⁶

Den bild som massmedia ofta ger av fädernas ställning när det gäller vårdnadsfrågor är alltså att denna fortfarande är mycket svag.⁷⁷ Låt

⁷⁶ SvD den 13/12 1993.

⁷⁷ Det lär över huvud taget vara så att männen ofta är de stora förlorarna vid skilsmässor. Se t.ex. Wadsby, M., *Children of Divorce and their Parents*, Ak. avh., 1993. En förklaring härtill, som dock inte redovisas i nämnda avhandling, är enligt författaren till denna att kvinnorna i flertalet fall får ta hand om barnen efter skilsmässan. Se Upsala Nya Tidning den 22/2 1994. Enligt avhandlingen ifråga mår dock inte skilsmässobarn generellt sett sämre än barn i intakta familjer.

mig efter detta konstaterande få redovisa några aktuella familjestatistiska uppgifter av intresse i sammanhanget.

3. Varje år får många barn i vårt land uppleva att föräldrarna skiljs eller separerar, t.ex. år 1991 inte mindre än 46 000 barn under 18 år.⁷⁸ År 1990 gällde för ca 1/3 av landets 17-åringar att den ursprungliga familjegemenskapen med både mor och far upphört.⁷⁹ Samma år utgjorde antalet traditionella kärnfamiljer, dvs. familjer bestående av föräldrar och enbart gemensamma barn (eller adoptivbarn) 728 911. Antalet s.k. ombildade familjer, dvs. familjer där det ingår barn som endast är en av parternas jämte eventuella gemensamma barn var 141 371. Antalet familjer bestående av ensamstående mor med barn uppgick till 158 087 och antalet familjer med ensamstående far och barn till 27 149.⁸⁰

Enligt en undersökning av 1992 års äktenskapsskillnader behöll föräldrarna den gemensamma vårdnaden även efter äktenskapsskillnaden i 82 % av fallen. I 17 % av fallen blev modern och i 1 % av fallen fadern ensam vårdnadshavare.⁸¹ Som jämförelse kan nämnas att enligt en undersökning avseende första halvåret 1983, då gemensam vårdnad efter äktenskapsskillnad fortfarande krävde särskild begäran därom från föräldrarnas sida, kvarstod då den gemensamma vårdnaden efter äktenskapsskillnaden för endast 37 % av barnen. För 53 % av barnen blev modern och för 10 % av barnen fadern ensam vårdnadshavare.⁸² När

⁷⁸ Se SCB, utg., fakta om Den svenska familjen – sammansättning och förändringar från barndom till ålderdom, Demografiska rapporter 1994:2, s. 36.

⁷⁹ I merparten av fallen är anledningen härtill sålunda att föräldrarna skilt sig eller separerat och i endast ett fåtal fall ena föräldrarnas död.

⁸⁰ Se SCB, utg., Demografiska rapporter 1994:2, tabell 2:3, s. 12.

⁸¹ Se SCB, utg., Demografiska rapporter 1994:2, s. 39.

⁸² Ibidem. – Enligt en undersökning av SCB rörande samtliga domar och beslut vid landets tingsrätter år 1989 rörande vårdnad omfattande drygt 10 000 avgöranden eller ca 17500 barn till tidigare med varandra gifta föräldrar innebar avgörandet för 76 % av dessa barn fortsatt gemensam vårdnad, för 22 % av barnen att modern blev ensam vårdnadshavare och för 2 % att fadern blev detta. I frågan om den faktiska vården (dvs. frågan om hos vem av föräldrarna barnet skulle huvudsakligen bo) i de fall där den gemensamma vårdnaden fortsatte så visade undersökningen, att modern skulle ha den faktiska vården om 90 % och fadern om 10 % av barnen. Om barnet var under sex år fick fadern vårdnaden endast för 1 % av barnen med modern fick detta i 32 % av fallen. Fadern fick vidare ensam vårdnaden om 2 % av pojkarna och 1 % av flickorna. Se SCB, utg., Vårdnad och underhåll 1989, 1991.

det återigen gäller 1992 års äktenskapsskillnader kan vidare konstateras att gemensam vårdnad var vanligare när fråga var om äldre än om yngre barn. Sålunda kvarstod den gemensamma vårdnaden för 89 % av 15–17 åringarna men endast för 65 % av barnen under 2 år. Modern blev ensam vårdnadshavare för 35 % av barnen i åldern 0–1 år och för 9 % av 15–17 åringarna. – Det har för år 1992 beräknats att oavsett vad som gällde ifråga om den rättsliga vårdnaden så vistades 91 % av barnen varaktigt hos modern och endast 9 % av barnen hos fadern.⁸³ För första halvåret 1983, då gemensam vårdnad efter äktenskapsskillnad fortfarande krävde särskild begäran härom av parterna, var motsvarande tal 85 resp. 15 % vilket sålunda visar att den ökade frekvensen av fall med gemensam vårdnad efter äktenskapsskillnad inneburit att färre barn varaktigt vistas hos fadern efter äktenskapsskillnaden.

Enligt de nu redovisade statistiska uppgifterna har det – trots den förändrade fadersroll som här tidigare antagits vara under utveckling – tydligen blivit synnerligen ovanligt, att fadern blir ensam vårdnadshavare. Vad som emellertid blivit desto vanligare är, att den gemensamma vårdnaden om barnen kvarstår även efter en äktenskapsskillnad. Detta måste sägas vara en synnerligen glädjande utveckling, då denna vårdnadsform som regel måste av flera olika skäl antas vara den bästa för både barn och föräldrar. Bl.a. torde det förhålla sig så, att utsikterna för att kontakten mellan barn och båda föräldrarna skall behållas i framtiden är generellt sett betydligt större vid gemensam vårdnad än vad fallet är vid "ensamvårdnad", även om det också ifråga om gemensam vårdnad vanligen förhåller sig så att barnet varaktigt bor hos den ena av föräldrarna.⁸⁴ Det naturliga bör väl

⁸³ Enligt aktuell och tillgänglig forskning lär det vara så "att mindre barn (0–3 år) sannolikt har störst behov av att bo hos den förälder som barnet tidigt utvecklat starkast band till (vanligtvis modern) men att äldre barn (> 6–7 år) har störst behov av att bo med föräldern av samma kön". Svedin i bilaga till Ds 1989:52, s. 15.

⁸⁴ Jfr Andersson, S. & Sundström, L-E, *Gemensam vårdnad och umgängesrätt i praktiken*, Del I och II, Uppsats i tillämpade studier i civilrätt, Juridiska institutionen, Uppsala universitet, 1982. Uppsatsen är baserad på enkätundersökning i Uppsala omfattande drygt 300 föräldrar med gemensam vårdnad och lika många föräldrar med "ensamvårdnad". – Som framgår av den av SCB utg. Familj i förändring. Levnadsförhållanden, Rapport nr 71, 1992, s. 30 är dock gemensam vårdnad ingen garanti för att kontakten med bägge föräldrarna upprätthålls. Sålunda

egentligen också vara att frågan om båda föräldrarnas rättigheter och skyldigheter visavi sina barn inte alls påverkades av frågan om hur deras egen relation råkar gestalta sig. Detta innebär m.a.o. att föräldrar egentligen alltid borde ha gemensam vårdnad om sina barn.⁸⁵ Det är för övrigt en ordning som bäst överensstämmer med FN-konventionen om barnets rättigheter, där det i artikel 18 sägs att konventionsstaterna "skall göra sitt bästa för att säkerställa erkännandet av principen att båda föräldrarna har gemensamt ansvar för barnets uppföstran och utveckling". Man kan dock inte bortse från fall där det får sägas vara direkt olämpligt, att en förälder är vårdnadshavare eller t.ex. fall där de praktiska förhållandena är sådana eller motsättningsarna mellan föräldrarna så djupa att en gemensam vårdnad svårigen kan fungera. Därför får nog det svenska rättsläget, som detta gestaltar sig efter den senaste lagreformen på området, dvs. 1990 års lagstiftning, när det gäller möjligheterna till gemensam vårdnad i varje fall tills vidare anses vara tillfredsställande, dock givetvis beroende på hur reglerna tillämpas i praxis.⁸⁶ Vad som däremot kan anses mindre tillfredsställande är att det inte är möjligt att vid gemensam vårdnad erhålla domstols förordnande om barnets rätt till kontakt med den förälder, som det inte varaktigt bor hos, i praktiken vanligen fadern.

Den nu aktuella frågan berördes i 1990 års lagstiftningsarbete.⁸⁷ Vid riksdagsbehandlingen av propositionen diskuterades frågan med anledning av en motion, vari begärdes att en bestämmelse, som skulle göra det möjligt att förordna om umgängesrätt även vid gemensam vårdnad skulle införas i Föräldrabalken.⁸⁸ Lagutskottet konstaterade,

träffar vart sjätte barn, vars föräldrar har sådan vårdnad, den förälder barnet normalt inte bor hos mer sällan än varannan helg. 25 % av sådana barn träffar dock båda föräldrarna ungefär lika mycket.

⁸⁵ Enligt en tidningsuppgift synes det också vara vad den av den tidigare borgerliga regeringens s.k. "pappagrupp" kommer att kräva. Se Expressen den 21/8 1994. Jfr olika riksdagsmotioner, såsom t.ex. mot. nr 1993/94:L427.

⁸⁶ Med det sagda avses närmast att det naturligtvis är viktigt att domstolarna verkligen utnyttjar möjligheten att, om detta kan antas vara bäst för barnet, besluta om gemensam vårdnad i sådana fall där ena föräldern begärt att ensam få vårdnaden utan att dock direkt motsätta sig gemensam vårdnad (FB 6:5).

⁸⁷ Se departementspromemorian Ds Ju 1989:52, s. 57f.

⁸⁸ Prop. 1990/91:8.

att en lagreglering av umgängesrätt vid gemensam vårdnad var oförenlig med den tanke gällande regler om gemensam vårdnad bygger på, dvs. att föräldrarna kan komma överens i alla väsentliga frågor, som rör barnet. Med hänsyn till det av utskottet tillstyrkta förslaget om domstols möjlighet att besluta om gemensam vårdnad även i fall då ena föräldern begärt ensam vårdnad utan att dock direkt motsätta sig gemensam vårdnad, kunde man dock enligt utskottet inte längre bortse från risken att föräldrarna vid gemensam vårdnad i vissa fall kunde få svårt att enas i fråga om umgänget. Utskottet hade därför viss förståelse för motionärens önskemål men önskade en tid avvakta erfarenheterna av tillämpningen av nämnda nya bestämmelse.⁸⁹

Det förefaller inte osannolikt, att det är just i den här aktuella frågan som föräldrar kan i vissa fall ha svårt att enas. Med nuvarande regler riskerar då följden bli, att gemensam vårdnad inte kommer till stånd eller att, om sådan redan föreligger, denna kommer att upplösas. Med hänsyn till den gemensamma vårdnadens för både barn och föräldrar i regel stora fördelar kan denna ordning knappast anses rimlig. En lagändring bör därför, enligt min mening, nu vidtas som gör det möjligt för domstol att vid gemensam vårdnad förordna om vad som skall gälla i fråga om kontakten mellan barnet och den förälder, som det normalt inte bor hos.⁹⁰

4. Enligt officiell statistik förlorar 20 % av skilsmässobarnen all eller nästan all kontakt med den förälder barn inte bor ihop med. 30% träffar denne förälder mer sällan än varannan helg. Sämst är situationen i det aktuella avseendet för barn som bor tillsammans med sin mor i en s.k. ombildad familj. Hela 70 % av dessa barn har nämligen endast liten eller ingen kontakt med sin far och endast vart fjärde barn har kontakt med fadern åtminstone varannan helg. För barn som lever med en ensamstående far är läget betydligt bättre. Av sådana barn är det bara ett av fyra som har liten eller ingen kontakt med modern och vart fjärde barn träffar modern i mycket stor utsträckning.⁹¹ Då som

⁸⁹ Lagutskottets bet. LU 1990/91:13, s. 23 f.

⁹⁰ Behovet av en sådan lagändring har förf. fått bekräftad från advokathåll. Se nu också Renström, C., i Advokaten, Nr 7, 1994, s. 308.

⁹¹ Se SCB utg., Familj i förändring. Levnadsförhållanden. Rapport nr 71, 1992, s. 28 f.

här tidigare redovisats många barn årligen, t.ex. år 1991 ca 46 000, får vara med om att deras med varandra gifta föräldrar skiljs eller deras ogifta men sammanlevande föräldrar separerar förstår man att det finns ett högst betydande antal barn i vårt land, som alltså inte har någon eller endast obetydlig kontakt med ena föräldern, vanligen fadern.⁹² Detta är givetvis ett mycket allvarligt problem, särskilt om man menar att det för ett barns goda utveckling är av största betydelse att det får möjlighet att känna samhörighet med båda sina föräldrar.⁹³

En orsak till att umgängesrätten inte fungerar kan vara att vårdnadshavaren försvårar eller förhindrar umgänget mellan barn och den icke vårdnadshavande föräldern. Hur man i svensk rätt sökt komma tillrätta med sådant s.k. umgängessabotage har här tidigare redovisats.⁹⁴ En annan orsak kan vara att umgängesrättsföräldern bor på annan ort än barnet och att kostnaderna för resor blir för ekonomiskt betungande för umgängesrättsföräldern.⁹⁵ Detta problem har med anledning av olika motioner vid ett flertal tillfällen diskuterats i riksdagen under senare år.⁹⁶ I motionerna har framförts förslag om införande av regler

⁹² Två opolitiska och könsneutrala föreningar, som arbetar med frågor om vårdnad och umgänge är Föreningen Söndagsförälder och Umgängesrättsföräldrars riksförening. Se närmare om dessa t.ex. Wjgård, T., Umgängesrätten enligt föräldrabalken – en studie över dess problematik. Examensarbete i civilrätt, Juridiska institutionen, Uppsala universitet, vt 1992, s.73f.

⁹³ Se om vad faderlösheten innebär för barn och fäder bl.a. Öberg, B. & G., Pappa, se mig! Om förnekade barn och maktlösa fäder, 1992, som bygger på ett antal intervjuer med barn och fäder. Se också Hyvönen, U., Om barns fadersbild, Ak. avh., 1993 samt Sandqvist, K., Vad betyder kontakten med en "bortapappa" för barns utveckling? (i Agell, A., Arve-Parés, B. & Björnberg, U., red., En antologi från ett forskarseminarium, Socialvetenskapliga forskningsrådet, 1993, s. 229ff.) Se också Sandqvist, K., Pappor och riktiga karlar: om mans- och fadersroller i ideologi och verklighet, 1993.

⁹⁴ För en diskussion och ett förslag till lagändring när det gäller problemet med att en vårdnadshavare flyttar utomlands med barnet se Renström, C., i Advokaten, Nr 7, 1994, s. 308ff.

⁹⁵ Föräldrabalken innehåller ingen regel om fördelning föräldrarna emellan av umgängeskostnaderna. – Om möjligheten för domstol att förordna härom se *NJA* 1990 s. 219.

⁹⁶ Se t.ex. lagutskottets betänkanden LU1986/87:25, LU 1987/88:33, LU 1990/91:13, LU 1990/91:29, LU 1991/92:30, LU 1992/93:22 samt LU 1993/94:19.

om skatteavdrag för umgängesresor, om fria kontakt- eller umgängesresor (dvs. om att det allmänna skall stå för kostnaderna för sådana resor), om att kostnaderna för umgängesresor skall fördelas lika mellan föräldrarna och om utvidgade möjligheter för den umgängesberättigade föräldern att göra avdrag på underhållsbidraget.⁹⁷ Lagutskottet har varje gång förklarat, att det är angeläget att problemet med umgängeskostnader får en lösning och förväntat sig att det får detta i samband med pågående arbete med reformering av reglerna om underhåll.⁹⁸ En annan orsak till att umgänge inte fungerar kan helt enkelt vara att, när fråga är om en mera schablonmässigt bestämd umgängesrätt (såsom avseende t.ex. vartannat veckoslut och varannan storhelg), den umgängesberättigade och eventuellt även barnet efter en tid upplever umgänget som "konstlat" eller onaturligt och därför mindre givande.⁹⁹ I allmänhet kan nog antas, att det förhåller sig så att förutsättningarna för att umgängesrätten skall fungera ökar, om det är möjligt att in casu anordna s.k. "vardagsumgänge", innebärande att barn och umgängesberättigad förälder kan träffas ofta och på olika tider i veckan, något som dock givetvis tyvärr inte är praktiskt möjligt i alla fall. Det kan nämnas att HD i fallet *NJA 1988s. 559*, i vilket domstolen betonade vikten av att frågan om bestämmande av umgängesrätt sker efter en prövning av de individuella omständigheterna in casu och inte enligt några mera schablonmässiga principer, förordnade om

⁹⁷ F.n. gäller i sistnämnda hänseende att den underhållsskyldige har rätt att göra avdrag på underhållsbidraget, om han eller hon haft barnet hos sig under en sammanhängande tid av minst fem hela dygn. Avdraget utgör en fjrtiondel av underhållsbidraget för varje helt dygn, som barnet vistas hos den underhållsskyldige (FB 7:4).

⁹⁸ F.n. arbetar en särskild av regeringen i juni 1993 tillkallad utredare med en översyn av reglerna om underhållsbidrag och bidragförskott (dir. 1993:82). Utredaren skall enligt direktiven bl.a. undersöka om reglerna om underhåll kan utformas så, att umgängeskostnaderna kan fördelas mellan föräldrarna.

⁹⁹ Enligt en av socialstyrelsen genomförd undersökning vid bl.a. ett antal tingsrätter är vad man kallar "varannan-umgänge" den i praktiken mest vanliga "umgängestypen", stundom kallad "vanlig umgängesrätt". Detta umgänge kan t.ex. innebära, att umgänget omfattar vartannat veckoslut från fredag kväll till söndag kväll, varannan storhelg, vartannat sportlov och tre-fyra veckor på sommaren. Se Umgänget mellan barn och föräldrar efter skilsmässa/separation, i serien Socialstyrelsen redovisar 1988:11.

just sådant vardagsumgänge.¹⁰⁰ Man får hoppas, att detta rättsfall fått den betydelse det förtjänar som vägledning för domstolarna vid bedömning av frågor om umgängesrätt.¹⁰¹ En anledning till ett icke fungerande umgänge kan också i vissa fall vara att den umgängesberättigade föräldern helt enkelt av olika skäl inte vill ha någon kontakt med barnet, ibland kanske beroende på en ny partners avoga inställning till sådan kontakt. I den allmänna debatten har stundom föreslagits att stränga åtgärder skall vidtas mot umgängesvägrande föräldrar, dvs. i praktiken vanligen fäder. Så har man t.ex. i pressen kunnat läsa om att chefen för en fångvårdsanstalt, som menar att en av orsakerna till de s.k. värstingarnas kriminella karriär är frånvarande pappor, önskar se en lag införd, som skulle göra det möjligt att vid äventyr av bötesstraff tvinga fäder att umgås med sina barn.¹⁰² Det har t.ex. också föreslagits att en förälder som gjort sig skyldig till upprepad umgängesvägran skulle kunna förpliktas utge skadestånd som skulle tillfalla barnet som myndig för att då kunna användas till att bekosta den terapi barnet som vuxen troligen var i behov av.¹⁰³

Enligt artikel 9, p. 3 i FN-konventionen om barnets rättigheter skall konventionsstaterna ”respektera rätten för det barn som är skilt från den ena av eller båda föräldrarna att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa”.¹⁰⁴ Det bör tilläggas att konventionsåtagandena inte endast gäller att barnets rättigheter kommer

¹⁰⁰ Se om umgängesrätt t.ex. Wijgård, T. i not 94 a.a.

¹⁰¹ Lagutskottet, som utgått ifrån att utvärdering av rättspraxis i umgängesfrågor skall komma till stånd i lämpligt sammanhang, har flera gånger hävdats, att man bör avvakta utvecklingen efter nämnda HD-avgörande innan man tar upp frågan om en mera allmän ändring av umgängesreglerna till prövning. Se t.ex. lagutskottets bet. LU 1992/93:22, s. 21.

¹⁰² Chefen för Österåkersanstalten, Ann-Britt Grünewald. Se Upsala Nya Tidning den 17/11 1990. – Frågan om införande av särskilda sanktionsregler för sådana fall där umgängesvägran förekommer har berörts i riksdagen. Lagutskottet har dock hittills icke ansett sig berett att förorda några sådana regler. Se lagutskottets bet. LU 1990/91:29, s. 8.

¹⁰³ Fil.kand. Birgitta Nilsson, mentalvårdare inom barn- och ungdomspsykiatri, i DN den 24/4 1994.

¹⁰⁴ Se prop. 1989/90:107, s. 97. Jfr a.a. s. 40. Se också Socialdepartementets Första rapport av Sverige om konventionen om barnets rättigheter, s. 28.

till uttryck s.a.s. ”på pappret”, dvs. i lagstiftningen, utan också i praktiken. Enligt min mening kan det ifrågasättas om det inte krävs ett nytänkande, när det gäller de svenska reglerna på det aktuella området. Bakom de gällande svenska reglerna om umgänge ligger tanken att det är i första hand barnets behov och intresse av umgänge med den icke vårdnadshavande föräldern och inte dennes intresse av umgänge med barnet som skall tillgodoses. Mot den bakgrunden kan det synas något märkligt att det endast är den icke vårdnadshavande föräldern, som kan framställa yrkande om umgängesrätt och som också kan kräva verkställighet av ett avgörande om sådan rätt därest vårdnadshavaren icke frivilligt medverkar till att umgänget kommer till stånd. Det rimliga vore väl, att det även för barnets räkning var möjligt att framställa yrkande om umgängesrätt samt att om den icke vårdnadshavande föräldern vägrar att rätta sig efter ett avgörande härom denne skulle kunna ytterst drabbas av verkställighetsåtgärder, i varje fall av vitesföreläggande. Detta skulle inte behöva innebära att barnet gavs talerätt.¹⁰⁵ Frågan kunde lösas på det sättet att socialnämnden gavs rätt att föra talan om umgängesrätt i fall där upprepad och ousäktlig umgängesvägran föreligger och frågan inte gått att lösa på annat sätt.¹⁰⁶

VIII. Slutord

När detta skrivs återstår ännu några månader av det av FN proklamerade familjeåret, ett år i vårt land fyllt av aktiviteter av olika slag, varav en del av intresse för de frågor som behandlats i denna uppsats.¹⁰⁷ Denna uppsats, som dock givetvis på intet sätt kan anses uttömmande när det

¹⁰⁵ I den nu sedan ganska lång tid tillbaka i vårt land diskuterade frågan om huruvida barn bör tillerkännas talerätt eller ej i mål om vårdnad och umgänge synes nu läget genom ett nyligen presenterat departementsförslag vara det att det i varje fall inte f.n. är aktuellt med införande av regler om sådan talerätt. Se Justitiedepartementets promemoria Barns rätt att komma till tals. Regler för familjerättsliga och sociala mål och ärenden, Ds 1994:85. – Ang. tidigare förslag om talerätt se särskilt Barnets rätt. 3. Om barn i vårdnadstvister – talerätt för barn m.m. Delbet. av utredningen om barnens rätt, SOU 1987:7.

¹⁰⁶ Jfr socialnämndens exklusiva talerätt då någon annan än ett barns föräldrar, t.ex. en mor- eller farförälder, begär att få umgås med barnet men vårdnadshavaren motsätter sig detta (FB 6:15, st. 3).

¹⁰⁷ Se Kommitténs för FN:s familjeår, utg., Utdrag ur databasen: Aktiviteter och evenemang under FN:s familjeår 1994, Socialdepartementet, 1994-03-28.

gäller det behandlade ämnet, har förhoppningsvis visat, att det finns olika frågor, som kan diskuteras när det gäller männens ställning i samhället, varvid jag då här givetvis främst tänker på frågan om fäders rättigheter och skyldigheter visavi sina barn. Måhända kan redan vad här redovisats sägas ge visst stöd för en uppfattning, som under året på olika håll kommit till uttryck i vårt land, nämligen att det nu kan vara dags för en *mannens* FN-konferens.¹⁰⁸

Efterskrift

Vad gäller först avsnitt II. 2 (Den förändrade fadersrollen) kan nu tilläggas följande. Enligt en rapport från Socialstyrelsen är andelen av antalet föräldradagar som papporna tar ut fortfarande låg men den har ökat under senare år. Medan fäderna år 1997 tog ut 9,9 procent av dagarna är siffran nu uppe i ca 17,5 procent. Vidare gäller att fäderna oftare är pappalediga i hög- än i lågutbildade familjer. Fler och fler fäder tar också ut en längre föräldraledighet. Sålunda tog ca 15 procent av fäderna till barn födda år 1997 ut minst två månaders ledighet medan denna siffra när det gäller fäderna till barn födda fyra år senare ökat till drygt 22 procent. Men även om alltför få fäder tar hand om sina barn gäller detta verkligen inte alla fäder. Sålunda fick 25 procent av de barn, som fötts under andra hälften av 1990-talet inte vara hemma en enda dag med sin far under de första fyra levnadsåren. Trots att den "obligatoriska" pappamånaden infördes för ca tio år sedan valde ca var sjätte pappa i den första generation som omfattades av reformen att inte ta ut en enda dag av denna månad, se r&d, Från Riksdag & Departement, Nr 14, 26 april 2004, s. 9. F.n. arbetar en statlig kommitté med uppgiften att göra en översyn av reglerna i föräldraförsäkringen (vilka för övrigt var föremål för en reform år 2001, se prop. 2000/01:44 och 2000/01:SfU10) i avsikt att öka jämställdheten mel-

¹⁰⁸ Åsikten om att det efter tre stora kvinnokonferenser i FN:s regi nu kan vara dags med en manlig sådan konferens har framförts från olika frivilligorganisationers sida, såsom t.ex. Rädda Barnen. I början av juni 1994 uppvaktades dåvarande jämställdhetsministern Bengt Westerberg i frågan, som förklarade sig gilla förslaget och som också fick det förankrat i regeringen. Förslaget lär sedan också ha diskuterats med representanter för övriga nordiska regeringar. Se härom SvD den 23/6 1994.

lan könen när det gäller föräldraledighet, se Kommittédirektiv Dir 2004:44.

I fråga om avsnitt III. 3 kan tilläggas att Regeringen på grundval av betänkandet i SOU 1989:51 vid 1994/95 års riksmöte till Riksdagen överlämnade prop. 1994/95:142. Propositionen, som antogs av Riksdagen, resulterade inte i någon särskild lagstiftning om fosterdiagnostiken utan i stället endast i olika riktlinjer för verksamheten. Se härom t.ex. Saldeen, Barn och föräldrar, 2001, s. 244. Jfr om fosterdiagnostik också ovan efterskriften till uppsatsen Några frågor om ”ofödda barns” rättsskydd. – När det gäller avsnittet III. 4 kan antecknas att frågan om tillvaratagande och användning av vävnad från aborterade foster för medicinska ändamål nu är reglerad i 11 § lagen (1995: 831) om transplantation, som har följande lydelse:

Vävnad från ett aborterat foster får användas endast för medicinska ändamål. För att sådant material skall få tas till vara fordras att den kvinna som burit fostret samtycker till åtgärden. Innan samtycke inhämtas skall kvinnan ha informerats om åtgärden och den tilltänkta användningen.

Vävnad får tas till vara enligt första stycket endast med Socialstyrelsens tillstånd. Sådant tillstånd får lämnas endast om det finns synnerliga skäl.

Vad gäller avsnitt IV. 2 (Fastställande av faderskap) kan tilläggas att lagen (1987:232) om sambors gemensamma hem ersatts av sambolagen (2003:376), som trädde i kraft den 1 juli 2003. – När det gäller frågan om fastställande av faderskap för ogifta fäder se nu också 2001/02: LU9. – Frågan om en mans möjlighet att föra talan vid domstol om att han skall fastställas vara ett visst barns far har nu i litteraturen också behandlats av bl.a. Bull, Diskriminering och dekonstruktion. Om positiv faderskapstalan, Tidsskrift for Rettsvitenskap 2000, s. 693ff. Se nu också Singer, Föräldraskap i rättslig belysning, 2002, s. 170, Lødrup, Noen farskapsspørsmål – biologiens seier i norsk rett (i Agell & Jänterä-Jareborg, red. Vänbok till Åke Saldeen, De lege 2003, s. 204) och Nielsen, Faderskab og moderskab i nordisk belysning (i Strøm Bull, m.fl. red., Bonus Pater Familias, Festskrift til Peter Lødrup 70 år, 2002, s. 481f.).

I fråga om avsnitt IV. 3 kan beträffande litteratur rörande spørsmål-

let om ändring av fastställda faderskap nu hänvisas också till bl.a. Lødrup, Noen farskapsspørsmål – biologiens seier i norsk rett (i Agell & Jänterä-Jareborg, red., Vänbok till Åke Saldeen, De lege 2003, s. 189 ff.).

Vad gäller avsnitt VII. 1 (Vårdnad och umgänge) kan antecknas att regeln i FB 6:6a upphävts genom lagstiftning år 1998. Innehållet i den upphävda regeln återfinns nu i stället i FB 6:2 a. Regeln om att rätten vid bedömning av fråga om umgängesrätt skall beakta risken för att barnet vid umgängesrättens utövande utsätts för övergrepp, olovligen bortförs, kvarhålls eller annars far illa återfinns nu också i FB 6:2 a. I fråga om avsnitten VII. 3 och 4 kan tilläggas att genom lagstiftning år 1998 gäller numera enligt regeln i FB 6:5 (st. 2) att rätten inte får ”besluta om gemensam vårdnad, om båda föräldrarna motsätter sig det”. Genom 1998 års lagstiftning har det vidare blivit möjligt för domstol att besluta om umgängesrätt även vid gemensam vårdnad (FB 6:15). Genom denna lagstiftning har det också genom en ny regel (FB 6:15 b) blivit möjligt för domstol att besluta om fördelning mellan föräldrarna av resekostnader i samband med utövande av umgängesrätt. – Rätten enligt FB 7:4 för en underhållsskyldig förälder att göra avdrag på underhållsbidraget gäller numera inte endast om han eller hon haft barnet hos sig under en sammanhängande tid av minst fem hela dygn utan även i det fallet då vederbörande under en kalendermånad haft barnet hos sig under minst sex hela dygn. – Den i juni 1993 tillsatta utredningen med uppgift att göra en översyn av reglerna om underhållsbidrag och bidragsförskott (dir. 1993:82) avlämnade i mars 1995 betänkandet Underhållsbidrag och bidragsförskott (SOU 1995:26). De delar av betänkandet som rörde bidragsförskott kom dock att bli inaktuella genom införandet av lagen (1996:1030) om underhållsstöd, som ersatte lagen om bidragsförskott. På grundval av betänkandet genomfördes dock lagstiftning om kostnader för umgänge och umgängesresor. – Se nu om frågan om barns talerätt Dahlstrand, Barns deltagande i familjerättsliga processer, Ak. avh., 2004 och i övrigt om vårdnad bl.a. Beckman & Höglund, Svensk familjerättspraxis, 1984 med senare supplement, Schiratzki, Vårdnad och vårdnadstvister, Ak. avh., 1997, Wickström, 1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten, 1998, Ewerlöf & Sverne, Barnets bästa. Om föräldrars och samhällets ansvar, 1999, Singer, Föräldraskap i rättslig belys-

ning, Ak. avh., 2000, Walin & Vängby, Föräldrabalken. En kommentar. Del I. 1–13 kap., 2001 (och Supplement 3, februari 2004), Saldeen, Barn och föräldrar, 4. uppl., 2001, Sjösten, Vårdnad, boende och umgänge. Bestämmelserna i föräldrabalken och näraliggande regler, 2. uppl., 2003, Rejmer, Vårdnadstvister. En rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa, Ak. avh., 2003, Socialstyrelsen, utg., Vårdnad, boende och umgänge, 2003 och Danielsen, Nordisk børneret II, Forældreansvar. Et sammenlignende studie af dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk ret med drøftelser af harmoniseringsmuligheder og reformbehov, Nord 2003:14.